

ΓΙΑΝΝΟΣ Γ. ΛΩΛΟΣ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΣΑΚΚΑΣ

ΣΗΜΕΙΑ ΚΕΡΑΜΕΩΝ, ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΡΕΙΣ ΣΑΛΑΜΙΝΙΑΚΕΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ

*Σημείο ευγνωμοσύνης
για τον Νικόλαο Δ. Σακκά (1948-1993)
και τον Γεώργιο Σ. Λώλο (1912-2004)*

Εισαγωγή

Στο άρθρο αυτό δημοσιεύονται ευρήματα (σημεία κεραμέων, πήλινα σύμβολα και ένα ενσφράγιστο αντικείμενο) από τις συστηματικές ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων σε τμήματα της Νότιας Σαλαμίνας, που βρίσκονται σε εξέλιξη από το 1997 (δηλ. από την τελευταία ανασκαφική περίοδο στο ιστορικό σπήλαιο (Σπήλαιο Ευριπίδη) στον Όρμο Περιστερία), με την σταθερή συμμετοχή ομάδων φοιτητών και πτυχιούχων Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου μας.

Στο νότιο τμήμα της Σαλαμίνας έχει εντοπισθεί, από τις εντατικές έρευνες των τελευταίων ετών, μία ολόκληρη σειρά ακροπόλεων και άλλων οικιστικών θέσεων, που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από την Νεώτερη Νεολιθική έως και την Γεωμετρική εποχή. Μοναδική, και ιδανική για περαιτέρω συστηματική έρευνα και μελέτη, μέσα σε μικρή σχετικώς γεωγραφική έκταση, είναι η διαδοχή τριών (3) ακροπόλεων, στον Σκλάβο, στα Κανάκια και στο Γκίνανι (βλ. Εικ. 1), των οποίων η ακμαιότερη “ζωή” χρονολογείται, με βάση τα αναγνωρισθέντα αρχιτεκτονικά στοιχεία και τον κύριο όγκο των κεραμικών ευρημάτων, αντιστοίχως, στην Μεσοελλαδική, την Μυκηναϊκή και την Μεταμυκηναϊκή/Γεωμετρική εποχή.

Λόγω της μεγάλης σημασίας τους, και οι τρεις αυτές ακροπόλεις (καθώς και η Ακρόπολη Β του Γκίνανι) κηρύχθηκαν πρόσφατα (ΦΕΚ 1065/Β/14.7.2004) αρχαιολογικοί χώροι και εντάχθηκαν σε ζώνες προστασίας του ΥΠ.ΠΟ., μετά από ενέργειες που ολοκληρώθηκαν, με αποτελεσματικότητα, από την Δρα Ιφιγένεια Δεκουλάκου και την Δρα Μέλπω Παλογιώργη, αρχαιολόγους της Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ανασκαφείς της Κλασικής πόλης και άλλων μνημείων της Σαλαμίνας.

Η δημοσίευση νέων μαρτυριών, υπό μορφήν αγγειοπλαστικών σημάτων, συμβόλων και σφραγισμάτων, από τις προαναφερθείσες Σαλαμινια-

κές ακροπόλεις αποτελεί συμβολή στη διερεύνηση της εξέλιξης των συστημάτων και τρόπων σήμανσης, καταγραφής, μέτρησης και απομνημόνευσης, απαραίτητων στη ρύθμιση των παραγωγικών και προσωπικών σχέσεων μεταξύ των μελών των κοινωνιών, πού αναπτύχθηκαν διαδοχικά στα νότια παράλια της νήσου και σε άλλα σημεία του Σαρωνικού, από το 2000 π.Χ. μέχρι το 700 π.Χ. περίπου.

(Γ.Γ.Λ.)

I. Σκλάβος Μαρουδίου: Μεσοελλαδική ακρόπολη

Πρώτη στη σειρά των θέσεων, πού εξετάζονται στο άρθρο αυτό, είναι η ακρόπολη της Μέσης Χαλκοκρατίας, εντοπισμένη από τον Γ. Λώλο το 1991, στην τοποθεσία Σκλάβος ή Σκλάβι της περιοχής Μαρουδίου, στη νότια ακτή της Σαλαμίνας (Εικ. 1). Ο όγκος του Σκλάβου, ορατός από μεγάλη απόσταση, με μεγάλους σχηματισμούς ασβεστολιθικών βράχων (μέχρι τα υψόμετρα των 102,5, 106,5 και 111,1 μ.), βρίσκεται ακριβώς επάνω από τον Όρμο του Μαρουδίου (Εικ. 1-2), ένα προστατευμένο αγκυροβόλιο σε χρήση, ασφαλώς, κατά τους Προϊστορικούς χρόνους, στον ανατολικό βραχίονα του οποίου, δηλ. στο Ακρωτήριο Μερτζάνι, αναγνωρίζονται σαφή ίχνη παλαιότερης εγκατάστασης, πού εντάσσεται στον “πολιτισμό των ακρωτηρίων” της Πρωτοελλαδικής II περιόδου, δηλ. των μέσων της 3ης χιλιετίας π.Χ.

Μετά την πρόσφατη τεκμηρίωση της Μεσοελλαδικής χρήσης της ακρόπολης των Κανακίων στη νοτιοδυτική ακτή (βλ. σχετικώς, παρακάτω), ο Σκλάβος αποτελεί το δεύτερο βεβαιωμένο παραλιακό κέντρο του Μεσοελλαδικού πολιτισμού της νήσου. Και οι δύο Σαλαμινιακές θέσεις, μαζί με άλλες στον Σαρωνικό, προσφέρουν, τώρα, στοιχεία, πού μπορούν να συμβάλουν στην ανάδειξη της παραγνωρισμένης ναυτικής διάστασης του Ελλαδικού πολιτισμού της Μέσης Χαλκοκρατίας.

Στα αρχαιολογικά στοιχεία, που έχουν αναγνωρισθεί στην διάρκεια των αναγνωριστικών ερευνών των ετών 1997-2001 στη δυτική πλευρά του ανωτέρου τμήματος του Σκλάβου, περιλαμβάνονται εμφανή αρχιτεκτονικά υπολείμματα και άφθονα επιφανειακά κινητά ευρήματα των Μεσοελλαδικών χρόνων¹. Στη βορειοδυτική και δυτική κλιτύ του υψώματος αναγνωρίζεται διαδοχή έξι ή επτά περιβόλων/αναλημματικών τοίχων, εκ των οποίων ο τελευταίος (κατώτερος) είναι ιδιαίτερα ισχυρός, οχυρωματι-

1. Βλ. Σχετικές καταγραφές στα *Ημερολόγια Ανασκαφής Σαλαμίνας 1997-2001*. Επίσης Λώλος 1999, 296-297. 2003, 90-91.

κού, ίσως, χαρακτήρα. Σε ανώτερο επίπεδο, συγκεκριμένα στη νότια πλευρά της επίπεδης έκτασης της κορυφής, παρακολουθείται η πορεία άλλου περιβόλου, ικανού πάχους, ανάμεσα σε δύο εξέχοντες σχηματισμούς βράχων. Οι οικίες θα πρέπει να κατελάμβαναν κυρίως το επίπεδο της κορυφής και τα σχηματιζόμενα άνθηρα στην βορειοδυτική, δυτική και νοτιοδυτική κλιτύ της ακρόπολης, όπου απαντούν, σε αφθονία, θραύσματα Μεσοελλαδικών αγγείων, μυλόλιθοι, τριπτήρες και άλλα λίθινα εργαλεία. Μεσοελλαδικά όστρακα, προφανώς παρασυρμένα από υψηλότερα σημεία, “αναβλύζουν” κυριολεκτικά και από την τεχνητή τομή (παρειά), πού έχει δημιουργηθεί από την διάνοιξη, πρό ετών, της Οδού Δημ. και Μηνά Πάλλα, στην δυτική και νότια πλευρά του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου.

Στο κεραμεικό υλικό, που έχει προέλθει από διαδοχικές επιφανειακές περισυλλογές στον χώρο, περιλαμβάνονται όστρακα αγγείων όλων, σχεδόν, των γνωστών νοτιοελλαδικών κατηγοριών κεραμεικής της Μεσοελλαδικής II-III περιόδου, συμπεριλαμβανομένων θραυσμάτων Αμαυρόχρωμων αγγείων εξαιρετης ποιότητας, με διακόσμηση φυτικών θεμάτων, παραλληλιζόμενων στο διακοσμητικό θεματολόγιο της Αμαυρόχρωμης κεραμεικής από τους τάφους του βασιλικού Περιβόλου Β των Μυκηνών και από τον οικισμό της Φυλακωπής στην Μήλο.

Η ακρόπολη του Σκλάβου αποτελεί νέα, σημαντική προσθήκη στον χάρτη του Μεσοελλαδικού Σαρωνικού. Εντάσσεται στο πλέγμα των ήδη γνωστών, από ανασκαφές και αναγνωριστικές έρευνες, παραλιακών κέντρων και άλλων εγκαταστάσεων, στις ακτές της Αττικής και στις κοντινές νήσους: στην Ελευσίνα, στο χώρο του Ιερού της Αρτέμιδος Μουνιχίας, στη χερσόνησο του Αγίου Νικολάου Αναβύσσου, στη Μεγάλη Μαγούλα του Γαλατά και στη Κολώνα της Αίγινας. Ιδιαίτερες σχέσεις και ανταλλαγές θα πρέπει να είχε αναπτύξει ο Σαλαμινιακός οικισμός με το γειτονικό, ισχυρά οχυρωμένο και ακμαίο Μεσοελλαδικό κέντρο της Κολώνας, του οποίου η ναυτική ισχύς υποδηλώνεται από τις γνωστές, και ειδικώς σχολιασμένες, απεικονίσεις Αιγινήτικων πολεμικών ή πειρατικών πλοίων, σε μορφή ημισελήνου, επάνω σε πίθους, ντόπιας παραγωγής, της Αμαυρόχρωμης κατηγορίας.

A. Σημεία κεραμέων

Από την σύντομη επιφανειακή έρευνα της περιόδου του 2000 στην ακρόπολη του Σκλάβου προήλθαν, μεταξύ άλλων, δύο θραύσματα λαβών

αγγείων ημιχονδροειδούς κατασκευής, από πρόχους ή πιθοειδή, που χρονολογούνται στη Μεσοελλαδική II - III². Στη γένεση και των δύο λαβών διατηρείται εγχάρακτο σημείο. Στη λαβή I.A.1 έχουν χαραχθεί δύο γραμμές που τείνουν να συναντηθούν προς τα άνω (Εικ. 9, 10), ενώ στη λαβή I.A.2 τέσσερις λοξές γραμμές (Εικ. 9, 10). Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για σημεία κεραμέων.

Τα σημεία κεραμέων είναι εγχάρακτα ή εμπιέστα και σπανιότερα γραπτά σημεία, που έχουν γίνει επάνω σε αγγεία πριν από την όπτησή τους³. Η πρώτη εμφάνισή των σημείων στον Αιγαιακό Χώρο ανάγεται στη Μέση Νεολιθική. Επανεμφανίζονται στη δεύτερη φάση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, ενώ κατά τη Μέση, γνωρίζουν μεγάλη διάδοση και θεωρείται ότι κατά την εποχή αυτή η χρήση τους γίνεται πιο συστηματική⁴. Το νόημα που αποδίδουν τα σημεία κεραμέων σπανίως διασαφηνίζεται, ενώ θεωρείται ότι μπορεί να μεταβάλλεται ανά τις εποχές, ανάλογα με το τι χρειάζεται να εκφραστεί κάθε φορά. Οι ερμηνείες που έχουν προταθεί περιλαμβάνουν λειτουργίες σχετικές με την παραγωγή ή τον προορισμό των αγγείων⁵.

Τα σημεία της Μέσης Εποχής του Χαλκού απαντούν από τα πρώιμα στάδια της, έως και τη μετάβαση στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, σε διάφορες κατηγορίες κεραμεικής, τόσο στην Ηπειρωτική Ελλάδα, όσο και στις Κυκλάδες⁶. Διακρίνονται μορφολογικά σε ομάδες, όπως τα γραμμικά, οι εγκοπές, τα εμπιέστα και τα σύνθετα, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναγνώριση πιθανών γραπτών σημείων⁷.

Τα δύο σημεία στο υλικό από την ακρόπολη του Σκλάβου εντάσσονται στην ομάδα των γραμμικών. Το σημείο που βρίσκεται στη λαβή I.A.1 βρίσκει ακριβή παράλληλα σε δύο θραύσματα λαβών ημιχονδροειδούς κατασκευής, που βρέθηκαν στη Λέρνα, έχουν αναγνωρισθεί ως εισηγμένα στη θέση από την Αίγινα και χρονολογούνται στη ΜΕ II και III⁸. Το αγγείο

2. Zerner 1988. 5, nos. 11, 12, 17, fig. 22, 23.

3. Halepa-Bikaki 1984. 2.

4. Halepa-Bikaki 1984, 7, 42. Papadopoulos 1994, 493. Lindblom 2001, 134.

5. Papadopoulos 1994, 473, 494.

6. Crowell 1973, 105, σημ. 13, 18, 19.

7. Lindblom 2001, 45, σημ. 176. Ο ίδιος υιοθετεί μια περισσότερη σύνθετη διάκριση για τα σημεία κεραμέων της Αίγινας, που βασίζεται στη μορφή των σημείων, αλλά και στη θέση τους στα αγγεία. Για τα γραπτά σημεία: Χατζηπούλιου-Καλλίρη 1984, 332, σχ. 4.

8. Zerner 1988, 5, nos. 11, 12, fig. 22. Lindblom 2001, 88, mark I 23, no. 1068, 1069, pl. 53.

από το οποίο προέρχεται η λαβή I.A.1 μπορεί να αναγνωριστεί με βεβαιότητα ως αιγινίτικο προϊόν, όπως υποδεικνύουν και τα χαρακτηριστικά του πηλού του⁹. Το σημείο επάνω στη λαβή I.A.2 επίσης απαντά στο υλικό που προέρχεται από την Αίγινα. Με τέσσερις παράλληλες μεταξύ τους γραμμές έχουν σημειωθεί τρία θραύσματα βάσεων, όλα αιγινήτικα, τα δύο από την ίδια την Κολώνα και το τρίτο από την Ασίνη¹⁰. Και στην περίπτωση της λαβής I.A.2 πρόκειται πιθανόν για αιγινήτικο προϊόν¹¹.

Ήδη από τις αρχές της Μέσης εποχής του Χαλκού η Αίγινα, με κέντρο τον οικισμό της Κολώνας, αναδεικνύεται σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα παραγωγής και διακίνησης κεραμικής στον Αιγαιακό χώρο. Προϊόντα των εργαστηρίων της, κυρίως Αμαυρόχρωμα και οικιακής χρήσης αγγεία, εξάγονται ευρύτατα και έχει υποστηριχθεί ότι κατά την εποχή αυτή, τα ίδια ανάγονται σε εμπορεύσιμο είδος¹². Το ίδιο διάστημα και στο πλαίσιο αυτής της ανάπτυξης ξεκινά στο συγκεκριμένο χώρο, η ευρεία χρήση σημείων κεραμικών. Ο M. Lindblom θεωρεί ότι τα σημεία της Αίγινας λειτούργησαν αποκλειστικά ως σημεία κατασκευαστών, ως μέσο για τη ρύθμιση οικονομικών ζητημάτων μέσα σε μία ευρύτερη κοινότητα κεραμικών¹³. Η προέλευση των δύο παραδειγμάτων από την ακρόπολη του Σκλάβου υποδεικνύει ότι πρέπει να ερμηνευθούν στο ίδιο πλαίσιο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο στη λαβή I.A.2, το οποίο, σύμφωνα με την κατάταξη του Lindblom, αναγνωρίζεται για πρώτη φορά σε γένεση λαβής και έρχεται να δημιουργήσει μια νέα ομάδα στο σύνολο των αιγινήτικων σημείων.

Η παρουσία τους στη Σαλαμινιακή ΜΕ ακρόπολη υποδηλώνει, ίσως, εμπορικές επαφές των κατοίκων της με τη γειτονική Αίγινα. Παράλληλα,

9. Η λαβή I.A.1 μπορεί να ταυτισθεί με τα αιγινήτικα “gold mica red”, ή αλλιώς “red cooking pot fabrics”: Zerner 1993, 49. Day 1999, 64. Εκτός του ίδιου του σημείου, ενισχυτικό στοιχείο για την ταυτίσή του είναι ο πλούσιος σε μαρμαρυγία πηλός του, αλλά και η χρωματική του ομοιότητα – ο πηλός του I.A.1 είναι brown, 7.5 YR 5/4, ενώ των αιγινήτικων κυμαίνεται από 5 YR 5/4 έως 7.5 YR 5/4: Zerner 1986, 64.

10. Lindblom 2001, 56, mark A18.

11. Το θραύσμα είναι ιδιαίτερα φθαρμένο, σε βαθμό που το ίδιο το σημείο μόλις να διακρίνεται, και στοιχεία για την επιφάνειά του δε διατηρούνται. Ο πηλός του έχει περιεκτικότητα σε μαρμαρυγία και σε συνδυασμό με το ίδιο το σημείο, καθιστά ιδιαίτερα πιθανό η προέλευσή του να είναι ίδια με αυτή του I.A.1.

12. Zerner 1993, 49.

13. Lindblom 2001, 134.

ερμηνεύεται, προκαταρκτικά, η παρουσία σημαντικού ποσοστού Αμαυρόχρωμης κεραμεικής, στο υλικό από τις επιφανειακές έρευνες στη συγκεκριμένη θέση, καθώς, είναι πολύ πιθανό αυτή να προέρχεται από τον οικισμό της Κολώνας.

Β. Πιθανά σύμβολα

Από την ίδια θέση προήλθαν και τρία άλλα ευρήματα διαφορετικού χαρακτήρα. Πρόκειται για τα I.B.1 και I.B.3, δύο όστρακα που με δευτερογενή επεξεργασία έχουν λάβει ακανόνιστα κυκλική και ελλειψοειδή μορφή αντίστοιχα. Όμοιο με αυτά είναι και το I.B.2, ένα επίσης κυκλικό, περίπου διαμορφωμένο όστρακο, στο κέντρο του οποίου έχει διανοιγεί μία οπή (Εικ. 11, 12, 13). Και τα τρία παραδείγματα είναι επιφανειακά ευρήματα και χρονολογούνται στη ΜΕ περίοδο, όπως όλο σχεδόν, το υλικό από τη συγκεκριμένη θέση.

Όμοια δισκοειδή αντικείμενα, διαμορφωμένα εξαρχής σε αυτό το σχήμα, αλλά και από όστρακα, σε δεύτερη χρήση, διάτρητα ή όχι, έχουν βρεθεί σε ορισμένες οικιστικές θέσεις της Μέσης και κυρίως της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στον Αιγαϊακό χώρο. Προβληματική παραμένει ωστόσο η λειτουργία τους και έχει υποστηριχθεί ότι μπορεί να εξυπηρετούν περισσότερους από ένα σκοπούς. Παραδοσιακά θεωρούνται πώματα αγγείων, άλλοτε τριπτήρες, τμήματα παιχνιδιών ή ακόμη και φυλαχτά, ενώ πιο πρόσφατα τους αποδίδεται μετρική αξία, οπότε ταυτίζονται με σύμβολα (tokens)¹⁴.

Ο όρος “σύμβολα” αναφέρεται σε ομάδες αντικείμενων των ιστορικών χρόνων και χρησιμοποιείται κατ’ αναλογία για να χαρακτηρίσει αντίστοιχα, πιθανόν, αντικείμενα που απαντούν κυρίως από την Μέση Εποχή του Χαλκού¹⁵. Αυτά θεωρούνται συμβατικής μορφής αντικείμενα, που χρησιμοποιούνται σε συστήματα καταγραφής για να διατηρούν τη μαρτυ-

14. Wace 1953. 17. Δημακοπούλου και Κόνσολα 1975. 80 (πώματα). Barber και Hadjianastasiou 1989. 134 (τριπτήρες, μάρκες παιχνιδιών, ή μετρητές). Banks 1967. 602 (για τα διάτρητα που ερμηνεύονται ως πώματα, τριπτήρες-λειαντήρες, και τα μικρού μεγέθους, ως φυλαχτά). 615 (για τα επαναχρησιμοποιημένα όστρακα χωρίς οπή που χαρακτηρίζονται πώματα). Rousat 1994. 249. 255-256 (μετρητές-σύμβολα).

15. Για τον όρο και τις δυσκολίες στη διασαφήνιση των ιδιαίτερων λειτουργιών των διαφόρων τύπων συμβόλων της Κλασικής εποχής: Lang και Grosby 1964. 76. 125.

ρία απλών συναλλαγών, όπως τις κινήσεις διαφόρων αγαθών¹⁶. Το σημαντικότερο σύνολο τέτοιων αντικειμένων προέρχεται από τη νησίδα Vínaga, στον κόλπο της Νεαπόλεως στην Ιταλία, που ακμάζει κατά τον 16ο και 15ο αι. π. Χ. και εμφανίζει στενές σχέσεις με τον Αιγαιακό χώρο. Στη συγκεκριμένη θέση αναγνωρίστηκαν σύμβολα κατασκευασμένα από όστρακα με δευτερογενή επεξεργασία, σε σχήματα που περιλαμβάνουν το κυκλικό, το ημικυκλικό, το τεταρτημόριο κύκλου, το τετράγωνο και το ήμισυ τετραγώνου, και άλλα κατασκευασμένα εξ αρχής με αυτή τη μορφή, στο σχήμα του κύκλου και του ορθογωνίου με απεστρογγυλεμένες γωνίες¹⁷. Υποστηρίχθηκε ότι τα σχήματα είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους, καθώς η μορφή τους ταυτίζεται με την ποιότητα, ενώ το μέγεθος τους με την ποσότητα του συμβολιζόμενου αγαθού¹⁸.

Τα δύο δισκοειδή όστρακα από την ακρόπολη του Σκλάβου βρίσκουν παράλληλα σε ορισμένα, που έχουν αναφερθεί από τον Αιγαιακό χώρο. Σύγχρονο με αυτά είναι ένα πήλινο δισκοειδές αντικείμενο που αναφέρεται από την Αγία Ειρήνη της Κέας¹⁹. Στη ΜΕ εποχή χρονολογείται και ένα Μινυακό όστρακο κυκλικού σχήματος, που βρέθηκε στη Θήβα. Από την ίδια θέση προήλθαν και άλλα τρία όμοια αντικείμενα, για τα οποία δεν υπάρχουν ή δεν αναφέρονται ενδείξεις για τη χρονολόγησή τους, ενώ όλα ερμηνεύθηκαν ως πώματα αγγείων²⁰. Άλλα παραδείγματα οστράκων που δευτερογενώς έλαβαν κυκλικό σχήμα αναφέρονται από τη Λέρνα²¹. Το πιθανό σύμβολο I.B.1 μπορεί να ταυτισθεί, με βάση το σχήμα και το μέγεθός του, με τον “τύπο Β” των κυκλικών συμβόλων της Vínaga. Το I.B.3 είναι μεγαλύτερο από τα αντίστοιχα παραδείγματα της Vínaga και σχεδόν τριπλάσιο, αν και του ιδίου πάχους, με το δισκοειδές αντικείμενο από την

16. Marazzi 1995, 161.

17. Marazzi 1995, 165-166, fig. 1-8A.

18. Marazzi 1995, 166, fig. 1-8A.

19. Davis 1986, 31, no. J6.

20. Δημακοπούλου και Κόνσολα 1975, 80-81, πιν. 38 α:γ και 37 α:ζ, 37 α:η, 38 α:β.

21. Banks 1967, 615-616, nos. 1692, 1694.

22. Το παράδειγμα I.B.1 έχει διάμετρο 4,7 x 4,2 εκ., ενώ το I.B.3, 8 x 5,6 εκ. Ο τύπος Β από την Vínaga κυμαίνεται στα 4,5/4,8 έως 5 εκ., ενώ τα μεγαλύτερα κυκλικά σύμβολα από την ίδια θέση φθάνουν τα 6 εκ. περίπου: Marazzi 1995, fig. 8B, με εξαίρεση μόνο 2 παραδείγματα, fig. 10A. Το παράδειγμα από την Αγ. Ειρήνη έχει διάμετρο περίπου 2 εκ.: Davis 1986, 31, no. J6., ενώ στην περίπτωση των αντικειμένων από τη Θήβα δεν αναφέρονται οι διαστάσεις τους: Δημακοπούλου και Κόνσολα 1975, 80-81.

Αγία Ειρήνη²³. Όσον αφορά στο μέγεθός του βρίσκει παράλληλα σε δύο παραδείγματα από τη Λέρνα²³.

Τα δισκοειδή όστρακα με οπή στο κέντρο, όμοια με το I.B.2 και χρονολογημένα στον ίδιο με ορίζοντα είναι κατά πολύ περισσότερα από τα απλά δισκοειδή. Μεγάλος αριθμός διάτρητων οστράκων σε δεύτερη χρήση βρέθηκε στη Μεσοελλαδική Λέρνα²⁴. Το σημαντικότερο ωστόσο σύνολο, από οκτώ αυτού του είδους αντικείμενα προέρχεται από τη Συνοικία Μ των Μαλίων, στη βόρεια ακτή της Κρήτης και χρονολογείται στον 18ο αι. π. Χ. Τα συγκεκριμένα παραδείγματα υπήρξαν τα πρώτα που αναγνωρίστηκαν, βάσει της μορφής και του τόπου εύρεσής τους, ως πιθανές μαρτυρίες για την ύπαρξη ενός συστήματος συμβόλων στον Αιγαιακό χώρο, το οποίο περιλαμβάνει και άλλες ομάδες αντικειμένων²⁵. Το μέγεθος του I.B.2 το τοποθετεί στην κατηγορία των περισσότερων παραδειγμάτων από την Λέρνα, ενώ υπερβαίνει εκείνο των αντικειμένων από τα Μάλια²⁶.

Τα δύο πρώτα παραδείγματα από τον Σκλάβο, όσον αφορά στη μορφή τους, παραπέμπουν στα κυκλικού τύπου σύμβολα από τη Νίναρα, και είναι πιθανόν να λειτούργησαν ως τέτοια. Η παράμετρος του μεγέθους, ειδικά του I.B.3, δεν είναι δυνατόν να ερμηνευτεί, καθώς η έρευνα για τα συγκεκριμένα αντικείμενα είναι ακόμη σε πρώιμο στάδιο. Το γεγονός ότι πρόκειται για επιφανειακά ευρήματα τα στερεί από άλλα δεδομένα και μάλιστα όσον αφορά σε ένα ιδιαίτερα αποφασιστικό θέμα, δηλαδή εκείνο της ταύτισής τους ή όχι με σύμβολα, με αποτέλεσμα ο ακριβής ρόλος τους να μένει αδιευκρίνητος. Η αναγνώριση, ωστόσο, της ύπαρξης του συστήματος των συμβόλων προβάλλει μια εναλλακτική θεωρία για την ταύτιση και την ερμηνεία των αντικειμένων αυτών και μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση της οικονομικής ζωής στον Αιγαιακό χώρο κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.

23. Banks 1967, nos. 1692, 1694.

24. Banks 1967, 572, nos. 1555 – 1637. Η οπή στα παραδείγματα από τη Λέρνα έχει διανοιγεί με όμοιο τρόπο όπως και στο αντίστοιχο από τον Σκλάβο, και από τις δύο πλευρές.

25. Poursat 1994, 249, 253, fig. 2, και 255-256.

26. Το I.B.2 έχει διάμετρο 6 εκ. Τα περισσότερα παραδείγματα από τη Λέρνα έχουν διάμετρο που κυμαίνεται από 4,5 έως 8,5 εκ., ενώ τα αντίστοιχα από τα Μάλια φθάνουν τα 4 εκ.: Banks 1967, 572, nos. 1555-1558 και 1559-1637. Poursat 1994, 249, 253, fig. 2.

II. Κανάκια: Μυκηναϊκή ακρόπολη

Η ερευνητική-εκπαιδευτική ανασκαφή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στη Μυκηναϊκή ακρόπολη της Σαλαμίνας (Εικ. 14-15), στη περιοχή Κανάκια, βρίσκεται σε εξέλιξη από το 2000, με την συμπαράσταση της Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής και με οικονομική ενίσχυση από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τον Δήμο Σαλαμίνας²⁷ και με ευγενικές προσφορές (σε είδη και εξοπλισμό) από επιχειρηματίες δραστηριοποιημένους στην Σαλαμίνα²⁸.

Το Μυκηναϊκό άστυ της Σαλαμίνας, που εντοπίστηκε τον Ιούνιο του 1999, σε “απάτητη” δασική περιοχή στη νοτιοδυτική ακτή της νήσου και ερευνήθηκε προκαταρκτικά κατά το 2000, περιλαμβάνει παραλιακή ακρόπολη (με κύρια συνοικία υπολογιζομένης εκτάσεως 45 και πλέον στρεμμάτων), καθώς και μικρότερες εξαρτημένες “δορυφορικές” οικήσεις (συνοικίες) και συνδέεται με δύο φυσικούς λιμένες (στα Κανάκια και στο Πυργιακόνι). Ακμάζει κατά τον 13ο αιώνα π.Χ. (1300-1200 π.Χ. περίπου) και κατά τις πρώτες δεκαετίες του επομένου αιώνα, μαζί με τα άλλα Μυκηναϊκά πολιτικά κέντρα και ερημώνεται, από αδιευκρίνηστη ακόμη αιτία, λίγο πριν από το 1150 π.Χ. Το παραθαλάσσιο ύψωμα, στον μυχό του Όρμου Κανάκια, είχε κατοικηθεί ήδη κατά τους Πρωτοελλαδικούς και Μεσοελλαδικούς χρόνους, όπως μαρτυρούν επιφανειακά όστρακα αγγείων των χρόνων αυτών, πού σημειώθηκαν, κατά τις έρευνες των ετών 2000-2001, στη δυτική και νότια πλευρά του, αλλά και σε άλλους τομείς (Εικ. 15Α).

Εκτός από τα εντυπωσιακά Μυκηναϊκά αρχιτεκτονικά-ρυθμιστικά στοιχεία (θεμελιώσεις οικιών τεσσάρων-πέντε τύπων, τμήματα κτηριακών συγκροτημάτων, δύο λίθινες βάσεις κίωνων σε δύο διαφορετικά κτήρια, πυργίσκοι ελέγχου, διαδοχικοί αναλημματικοί τοίχοι, λιθόστρωτο τμήμα της “Κυχρείας Οδού” στη βόρεια κλιτύ)²⁹, πού εντοπίστηκαν σε δώδεκα (12) και πλέον τομείς στην ακρόπολη κατά τις εντατικές ερευνητικές εργασίες του Σεπτεμβρίου 2000, η συστηματική ανασκαφή του Σε-

27. Χάρης στο ένθερμο ενδιαφέρον του Δημάρχου Σαλαμίνας κ. Αθανασίου Μακρή (μέχρι το 2002) και του νυν Δημάρχου κ. Ευαγγέλου Αγαπίου και ολόκληρου του Δημοτικού Συμβουλίου.

28. Τους κ.κ. Θεοφάνη Μπεκρή, Ανδρέα Μπεγνή και τους Αδελφούς Βεργέτη.

29. Λώλος 2000. 2001α. Cevoli 2001.

πτεμβρίου-Οκτωβρίου 2001, με την αποδοτική συμμετοχή πτυχιούχων και φοιτητών της Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, απεκάλυψε δύο μεγάλα κτήρια (Εικ. 15), σε μικρή απόσταση το ένα από το άλλο, που αποτελούν αναμφιβόλως στοιχεία εκτεταμένου κτηριακού συγκροτήματος, κεντρικής σημασίας, στα υψηλότερα άνθηρα της ακρόπολης, με οργανωμένες και ελεγχόμενες λειτουργίες και με φρουρούμενη είσοδο στη βόρεια πλευρά του³⁰.

Το βιοτεχνικό Κτήριο ΙΑ (διαστάσεων 11,5X18 μ.), στον τύπο του μείζονος “κτηρίου με διαδρόμους” (γνωστό από τα κέντρα των Μυκηνών, της Τίρυνθος, του Μενελαίου και της Ιωλκού), περιλαμβάνει εργαστηριακούς και άλλους χώρους, ανεπτυγμένους σε δύο επάλληλα επίπεδα (Εικ. 15). Στα περιεχόμενα των δύο εργαστηρίων (Δωματίων 1α-β και 2) της ανώτερης πτέρυγας περιλαμβάνονται: αγγεία της Υστεροελλαδικής ΙΙΙΓ: πρώιμης φάσης, άφθονα λίθινα, ως επί το πλείστον, εργαλεία διαφόρων ειδών, θραύσματα δύο πήλινων ειδωλίων, μάζες ορυκτών χρωμάτων και τμήματα δύο πήλινων λουτήρων (των *ασαμίνθων* των Ομηρικών επών), σε ειδική βιοτεχνική χρήση.

Το ερευνηθέν Κτήριο ΙΒ (Εικ. 15), σε λειτουργία κατά τους Υστεροελλαδικούς ΙΙΙΒ-ΙΙΙΓ: πρώιμους χρόνους, έχει ενσωματωμένη, στο αρχιτεκτονικό του σχέδιο, μεγάλη οχυρή είσοδο ιδιαίζουσας μορφής, ευρισκόμενη στην κατάληξη της κύριας οδικής αρτηρίας από τον λιμένα, δηλ. της “Κυχρείας Οδού”, και ειδικώς σχεδιασμένη για τον έλεγχο της πρόσβασης στο εσωτερικό του κτηρίου. Πρόκειται για δίδυμη τριγωνική πύλη, με παράπλευρο βοηθητικό δωμάτιο φρουράς ή θυρωρείο (Εικ. 16), μοναδική στο είδος της, χωρίς παράλληλες κατασκευές στην ύστερη Μυκηναϊκή Ελλάδα και στην Κύπρο.

Η τελευταία φρουρά της πύλης του μεγάλου οικοδομικού συγκροτήματος θα περιελάμβανε τοξότες και σφενδονητές, όπως μαρτυρεί η εύρεση, δίπλα στο κατώφλι της στενής εισόδου, ενός λίθινου βλήματος σφενδόνης (σφενδονολίθου) και ενός ειδικού λίθινου εργαλείου για τα βέλη (του είδους “arrowshaft straightener”). Η εμπλοκή τους σε πολεμικές συγκρούσεις τεκμηριώνεται από περιγραφές στην *Ιλιάδα*. Στην εικονιστική τέχνη, αποδίδονται, μία μόνον φορά, σε κοινή αμυντική διάταξη, επάνω στο περίφημο ασημένιο “Ρυτό της Πολιορκίας”, του 16ου αι. π.Χ., από τον Τάφο ΙV του βασιλικού Περιβόλου Α των Μυκηνών.

30. Λώλος 2001β. 2002α. 2002β. 2002γ. 2002δ.

Μετά την αποκάλυψη του Κτηρίου ΙΔ κατά το 2002, έγινε σαφές ότι τα Κτήρια ΙΑ και ΙΒ αποτελούν τμήματα ενιαίου κτηριακού συγκροτήματος, με εργαστηριακούς, βοηθητικούς και άλλους χώρους, στο υψηλότερο επίπεδο της ακρόπολης. Κατά το 2002-2003 ερευνήθηκαν συστηματικά δύο ακόμη κτηριακά συγκροτήματα, στους Τομείς Δ και Γ, σε μικρή απόσταση δυτικώς του μεγάλου βιοτεχνικού συγκροτήματος (Εικ. 15).

Θα πρέπει να σημειωθεί ιδιαιτέρως ότι, στο πλούσιο αρχαιολογικό υλικό από τις έρευνες των ετών 2000-2001 στην παραλιακή ακρόπολη, περιλαμβάνονται και ευρήματα που υποδηλώνουν τις συνδέσεις και τις επαφές της Μυκηναϊκής Σαλαμίνας με άλλα νησιωτικά κέντρα του Αιγαίου και την Κύπρο, στα τέλη του 13ου και στον πρώιμο 12ο αιώνα π.Χ.: κομμάτια ανδρική λίθου, απαραίτητου για την κατασκευή μυολίθων, και πήλινες χύτρες, πιθανότατα από την γειτονική Αίγινα (όπου ακμάζει ακόμη ο τειχισμένος οικισμός στην Κολώνα), μία γραπτή πρόχους με πλάγια ηθμωτή προχολή, χαρακτηριστικού Αιγαιακού τύπου του 12ου αι. π.Χ., με αξιοσημείωτη διάδοση στην Ρόδο και στα Δωδεκάνησα και αργότερα, κατά τον 11ο αι. π.Χ., στην Κύπρο, καθώς και ένα κομμάτι από τάλαντο καθαρού χαλκού, του εξελιγμένου τύπου “oxhide”, με τις τέσσερις απολήξεις στις γωνίες, γνωστού κυρίως από τις Μυκήνες και τα φορτία δύο πρωτοϊστορικών ναυαγίων της Ανατολικής Μεσογείου, δηλ. του Ακρωτηρίου (Uluburun) και του Χελιδονίου (Cape Gelidonya), εισηγμένο από την βορειοδυτική Κύπρο, ως πρώτη ύλη³¹.

Το εκτεταμένο Μυκηναϊκό οικιστικό κέντρο στην περιοχή Κανάκια, με την δική του αυτόνομη συγκρότηση και εμβέλεια και με κύριο, αναμφίβολα, ρόλο στην περιοχή του Σαρωνικού, ανάμεσα στις “Κυκλώπειες” εξουσίες των Αθηνών και της Αργολίδος, θα πρέπει να ταυτισθεί με την αναζητούμενη, από τον 19ο αιώνα, “αρχαία πόλι” της Σαλαμίνας, δηλ. την παλαιότερη πρωτεύουσα, προς τα νότια της νήσου, που αναφέρεται από τον γεωγράφο Στράβωνα (ΙΧ.1.9), με την διευκρίνηση ότι ήταν “έρημος” στην εποχή του (τον 1ο αι. μ.Χ.). Η εγκατάλειψη και απόλυτη ερήμωσή της μετά τον πρώιμο 12ο αιώνα π.Χ. επιβεβαιώνεται πλήρως από τα ανασκαφικά ευρήματα επί της ακροπόλεως, πολλά από τα οποία σημειώθηκαν σε πολύ μικρά βάθη, αμέσως κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, στρωμένη με πευκοβελόνες.

31. Αξίζει να σημειωθεί ότι από την ανασκαφή δωματίων των Κτηρίων Δ και Γ κατά το 2002-2003 προήλθαν περαιτέρω Κυπριακά ευρήματα.

Α. Σημεία κεραμέων

Κατά τη διάρκεια των επιφανειακών-προανασκαφικών ερευνών του 2000 στη Μυκηναϊκή ακρόπολη στα Κανάκια, βρέθηκαν δύο θραύσματα αγγείων με εγχάρακτα σημεία κεραμέων. Το πρώτο, Π.Α.1, είναι θραύσμα από το σώμα αγγείου οικιακής χρήσης (αμφορέα ή πρόχου)³² με τμήμα της λαβής. Επάνω στη γένεση της λαβής έχει χαραχθεί σημείο με τη μορφή σταυρού, με διαγώνια τεμνόμενες κεραίες (Εικ. 10, 17). Το Π.Α.2, ένα θραύσμα σώματος τριποδικής χύτρας, με γένεση λαβής και ποδιού, διατηρεί ένα σημείο με τη μορφή μίας οριζόντιας γραμμής, ευρισκόμενο στην ίδια θέση με το προηγούμενο (Εικ. 17, 18). Ένα τρίτο σημείο, το Π.Α.3, προστέθηκε από την ανασκαφή του Κτηρίου ΙΑ, κατά την ερευνητική περίοδο του 2001³³. Πρόκειται για θραύσμα σώματος χυτροειδούς αγγείου, με τμήμα λαβής, στη γένεση της οποίας διατηρείται σημείο όμοιο με αυτό στο Π.Α.2, δηλαδή μία οριζόντια γραμμή (Εικ. 17, 19). Τα δύο πρώτα όστρακα είναι επιφανειακά ευρήματα, και δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθούν με μεγάλη ακρίβεια, ενώ το ίδιο ισχύει και για το τρίτο, που προέρχεται από χώρο με ισχυρά διαταραγμένες επιχώσεις.

Σημεία κεραμέων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού από τον Αιγαιακό χώρο είναι γνωστά από αρκετές θέσεις³⁴. Το σημείο του σταυρού, με διαγώνια ή κάθετα τεμνόμενες κεραίες είναι από τα πιο κοινά³⁵. Από τα πιο πρώιμα παραδείγματα είναι ένα σύνολο τεσσάρων σταυρών από την Αγία Ειρήνη³⁶, ενώ το ίδιο σημείο απαντά και σε δημοσιευμένα σύνολα από τις

32. Πρβλ. Τζεδάκις και Martlew 1999, 126, αρ. 106, 127, αρ. 109, 131, αρ. 112 και αρ. 113, 135, αρ. 120 και αρ. 121.

33. Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τις ανασκαφικές περιόδους των ετών 2002 - 2003 στην ακρόπολη των Κανακίων σημειώθηκαν εικοσιτέσσερα (24), τουλάχιστον, εγχάρακτα σημεία κεραμέων επάνω σε θραύσματα ακόσμητων αγγείων, αλλά και σε ολόκληρα αγγεία ΥΕ ΙΙΙ χρόνων. Το σημαντικό αυτό σύνολο αγγειοπλαστικών σημάτων από τη Μυκηναϊκή Σαλαμίνα θα αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης.

34. Raison 1968, 213-216.

35. Για τη διάδοση του συγκεκριμένου σημείου στο χώρο της Α. Μεσογείου από την Πρώιμη έως την Ύστερη Χαλκοκρατία: Åström 1966, 173-180.

36. Halepa-Bikaki 1984, 27, nos. V 13, V 14, V 15, V 16, 34, nos. VII 19, 35, nos. VII 26, 37, VI 44.

ακροπόλεις της Τίρυνθας³⁷ και της Μιδέας³⁸. Ένα ακόμη παράδειγμα σε θραύσμα βάσης αγγείου προέρχεται από τον Μυκηναϊκό οικισμό στο Ακρωτήριο Μύτη Κομμένη, στη νήσο Δοκό, από το χώρο ΜΚ Β23³⁹. Ακριβή παράλληλα για το σημείο στη λαβή Π.Α.1, απαντούν σε τρία θραύσματα λαβών χονδροειδούς και ημιχονδροειδούς κεραμικής από την Αγία Ειρήνη, τον Άγιο Κωνσταντίνο Μεθάνων και την Κολώνα. Όλα χρονολογούνται στη ΜΕ ΙΙΙ - ΥΕ Ι, περίοδο και έχουν αναγνωρισθεί ως προϊόντα των Αιγινήτικων εργαστηρίων⁴⁰. Όσον αφορά στα σημεία των λαβών Π.Α.2 και Π.Α.3, ακριβή παράλληλα αναγνωρίζονται σε μία χύτρα από την Αθήνα και σε θραύσματα λαβών χονδροειδούς κεραμικής από την Μιδέα, την Ασίνη, την Λέρνα και τον Άγιο Κωνσταντίνο των Μεθάνων. Αυτά χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΒ - ΙΙΙΓ: πρόωμη περίοδο και θεωρούνται εισηγμένα στις παραπάνω θέσεις από την Αίγινα⁴¹.

Τα αγγεία που έφεραν τα εγχάρακτα σημεία από τη Μυκηναϊκή ακρόπολη στα Κανάκια είναι, με βάση τα ακριβή παράλληλά τους, πιθανότατα εισηγμένα στην παραλιακή αυτή θέση από την Κολώνα. Κατά την Ύστερη Μυκηναϊκή εποχή, η Αίγινα, συνεχίζοντας την παράδοση που παρακολουθείται από τις αρχές της ΜΕ περιόδου, αναδεικνύεται σε ένα εξειδικευμένο κέντρο παραγωγής και εξαγωγής οικιακού χαρακτήρα κεραμικής, με τα προϊόντα της να εντοπίζονται σε μία σειρά Μυκηναϊκών οικισμών⁴². Η λειτουργία των Ύστερομυκηναϊκών σημείων κεραμικών από

37. Döhl 1978, 126, nos. 18, 20, 21. Το ίδιο σημείο απαντά και σε νεώτερο σύνολο από τη θέση, σε δύο περιπτώσεις, όπου αναγνωρίστηκε ότι έγινε μετά την όπτηση του αγγείου, οπότε έχει διαφορετική λειτουργία από τα σημεία κεραμικών. Olivier 1988, 268, nos. 16, 25, fig. 3.

38. Walberg 1998, 220, no. 716, pl. 90:716.

39. Το θραύσμα βρέθηκε στο χώρο ΜΚ Β 23. Από το χώρο ΜΚ Β 40 προήλθε μία βάση αγγείου με μία εγχάραξη, όμοια με τα σημεία Π.Α.2 και Π.Α.3 από τα Κανάκια. Δύο άλλα όστρακα από το χώρο ΜΚ Β53 έφεραν από ένα εγχάρακτο σημείο, με τη μορφή κεφαλαίου λάμβδα το ένα και με τη μορφή δύο γραμμών που τείνουν να συναντηθούν σε οξεία γωνία με μία τρίτη, διχοτόμο, το δεύτερο: Γ. Παπαθανασόπουλος και Γ. Λώλος, *Ημερολόγιο χερσαίας ανασκαφικής έρευνας του προϊστορικού οικισμού του Ακρωτηρίου Μύτη Κομμένη της Νήσου Δοκού*. Ινστιτούτο Ενάλιων Αρχαιολογικών Ερευνών, 1990, 5, 10, 14.

40. Lindblom 2001, 68, mark I 22, nos. 1060, 1061, 1062, pl. 52, 53.

41. Lindblom 2001, 86, mark I 9, nos. 1028- 1032, pl. 50.

42. Day 1999, 64. Lindblom 2001, 134. Η παράδοση παραγωγής χυτροειδών υπήρξε τόσο ισχυρή ώστε να μη διακοπεί με την εγκατάλειψη της Κολώνας, αλλά να συνεχισθεί, τόσο για τις ανάγκες της ίδιας της Αίγινας, αλλά και προς εξαγωγή, με αποτέλεσμα η πόλη των Ιστορικών Χρόνων να χαρακτηρίζεται *χυτροπόλις*: Walter-Karydi 1997, 385.

την Κολώνα φαίνεται αντίστοιχη προς εκείνη των Μεσοελλαδικών σημείων που ερμηνεύεται ως μέσο για τη δήλωση του κατασκευαστή και τη ρύθμιση οικονομικών ζητημάτων μέσα σε μία κοινότητα που ασχολείται κατεξοχήν με την παραγωγή αγγείων οικιακής χρήσης⁴³. Η παρουσία των παραπάνω ευρημάτων στη Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κανακίων, φαίνεται να επιβεβαιώνει τις εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στους δύο γειτονικούς οικισμούς. Μπορεί, ακόμη, να θεωρηθεί ενδεικτική της εξειδικευμένης ζήτησης που είχε αναπτυχθεί.

B. Πιθανά σύμβολα

Από τους επιφανειακούς καθαρισμούς του Σεπτεμβρίου 2000 προήλθε ένα όστρακο όμοιο με τα δύο που παρουσιάστηκαν προηγουμένως από τον Σκλάβο. Το όστρακο II.B.1, που βρέθηκε στον Τομέα Θ, έχει λάβει με δευτερογενή επεξεργασία ελλειψοειδές σχήμα και χρονολογείται στον ορίζοντα της ΥΕ IIIΒ2 - IIIΓ: πρώιμης περιόδου (Εικ. 13, 20). Κατά την ανασκαφική περίοδο του 2001 βρέθηκε, σε δωμάτιο εργαστηριακού χαρακτήρα του Κτηρίου ΙΑ, ένα παρόμοιο αντικείμενο, το II.B.2. Πρόκειται για δισκοειδές πήλινο αντικείμενο, κατασκευασμένο εξ αρχής με αυτή τη μορφή, που χρονολογείται με ασφάλεια στην ΥΕ IIIΒ2 - ΥΕ IIIΓ: πρώιμη φάση, προερχόμενο από το στρώμα εγκατάλειψης ή καταστροφής του κτηρίου (Εικ. 20, 21). Τα συγκεκριμένα ευρήματα, τα πιθανά σύμβολα II.B.1 και II.B.2, παραπέμπουν στα κυκλικού τύπου σύμβολα, κατασκευασμένα από όστρακα σε δεύτερη χρήση, και *ad hoc*, όπως αυτά που αναγνωρίστηκαν στη νήσο Vínara και σχολιάστηκαν προηγουμένως.

Τα δημοσιευμένα παραδείγματα οστράκων που έχουν λάβει κυκλικό σχήμα και αναγνωρίζονται ως πιθανά σύμβολα από τον Αιγαιακό χώρο, της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, είναι περισσότερα από τα αντίστοιχα της προηγούμενης περιόδου. Το παράδειγμα II.B.1 από τα Κανάκια βρί-

43. Lindblom 2001, 134. Γενικότερα, η πιθανότητα χρήσης σημείων για τη δήλωση ατόμων κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ενισχύεται από τη γραπτή παράδοση. Στην *Ιλιάδα* αναφέρεται η κλήρωση για την επιλογή του υποψηφίου που θα μονομαχήσει με τον Έκτορα και η διαδικασία περιλαμβάνει τη χρήση σημείων που δηλώνουν την ταυτότητα των υποψηφίων (Z 170-190). Αν το απόσπασμα αντλεί στοιχεία από τη Μυκηναϊκή εποχή, τότε το *σήμα* μέσω του οποίου ο Αίας αναγνωρίζει ότι ο ίδιος θα είναι αντίπαλος του Έκτορα (Z 189), εξυπηρετεί τον ίδιο σκοπό με αυτόν που αποδίδει ο Lindblom για τα σημεία κατασκευαστών.

σκει κοντινά παράλληλα σε ένα σύνολο τεσσάρων τέτοιων αντικειμένων που προέρχεται από διαφορετικούς χώρους της Οικίας Α στην Αγία Ειρήνη της Κέας⁴⁴. Ένα άλλο σύνολο προέρχεται από τη Μικρή Βίγλα της Νάξου. Πρόκειται και πάλι για όστρακα που είναι σε δεύτερη χρήση και χρονολογήθηκαν, κατ' αναλογία προς εκείνα από την Αγία Ειρήνη, στην Υστεροκυκλαδική περίοδο⁴⁵. Μία πιθανή απόθεση ενός συνόλου οκτώ δικοειδών αντικειμένων, κατασκευασμένων από επεξεργασμένα όστρακα, αναγνωρίζεται στην Οικία του Εμπόρου του Οίνου στις Μυκήνες. Τα παραδείγματα αυτά είχαν ερμηνευθεί ως πώματα αγγείων, πρόσφατα, ωστόσο, θεωρήθηκαν πιθανά σύμβολα⁴⁶. Λειτουργία σχετική με αυτή των συμβόλων αποδίδεται και σε δύο άλλα σύνολα από τις Μυκήνες, που προήλθαν από δύο διαφορετικούς χώρους της Οικίας των Ειδώλων⁴⁷. Μία δεύτερη πιθανή απόθεση δύο μικρών οστράκων κυκλικού σχήματος, πιθανόν της Ύστερης Μυκηναϊκής, προέρχεται από τα Νιχώρια Μεσσηνίας⁴⁸. Και στην περίπτωση του πιθανού συμβόλου Π.Β.1 το μόνο στοιχείο που μπορεί να σχολιαστεί είναι το μέγεθος του. Αυτό είναι από τα μεγαλύτερα γνωστά παραδείγματα, με μόνο ένα μεγαλύτερο, από την Αγία Ειρήνη⁴⁹.

44. Cummer και Schofield 1984, 58, no. 201, 83, no. 806, 107, no. 1218, το οποίο δε χρονολογείται με ακρίβεια και 119, no. 1435.

45. Barber και Hadjianastasiou 1989, 132 – 134, nos. 578-581, 583, fig. 53, pl. 30a, b. Από την ίδια θέση προήλθε και μία υποομάδα όμοιων αντικειμένων στο σχήμα του ημικυκλίου. (no. 582). Η πιθανότητα χρήσης των αντικειμένων αυτών ως συμβόλων στον Αιγαιακό χώρο της δεύτερης χιλιετίας π. Χ., και ιδιαίτερα η ανεύρεση παραδειγμάτων στο ήμισυ του αρχικού σχήματος, υποβάλλει αναπόφευκτα την ιδέα για την πιθανότητα σύνδεσης των συγκεκριμένων αντικειμένων με τα Πλατωνικά *σύμβολα τετμημένα*, που χρησιμοποιούνταν, μεταγενέστερα, για την επικύρωση συμφωνιών: Lang και Grosby 1964, 76.

46. Wace 1953, 17, pl. 11d. Marazzi 1995, 168 – 169, fig. 11. Η διαδικασία που αναφέρεται στη χρήση των αντικειμένων αυτών ως πώματα περιλαμβάνει την τοποθέτηση τους στο στόμιο του αγγείου, την κάλυψή τους με φύλλα και στη συνέχεια με μία μάζα πηλού, όπως αυτή έχει επιβεβαιωθεί από το Μενελάιον: Dawkins 1909-1910, 9-10, pl. 3.

47. Moore and Taylour 1999, 110.

48. Hughes-Brock 1992, 633, 661, no. 2.170, 663, pl. 10-145. Τα δύο αντικείμενα ερμηνεύθηκαν ως πιθανοί μετρητές, για χρήση σε παιχνίδια και χρονολογούνται στους Ύστερους Μυκηναϊκούς χρόνους ή τους Σκοτεινούς Αιώνες.

49. Το Π.Β.1 έχει διάμετρο 7x6,1 εκ. Το 806 από την Αγία Ειρήνη είναι μεγαλύτερο, με διάμετρο 10x9 εκ., ενώ πλησίον του παραδείγματος των Κανακίων βρίσκεται και το 1430, από την ίδια θέση. Τα υπόλοιπα είναι μικρότερα από αυτό: Cummer και Schofield 1984, 58, no. 201, 83, no. 866, 107, no. 1218. Το 581 από τη Μικρή Βίγλα πλησιάζει στο μέγεθος του

Τα δισκοειδή αντικείμενα που έχουν κατασκευασθεί εξ αρχής σε αυτή τη μορφή δεν παρουσιάζουν όμοια διάδοση με τα αντίστοιχα που προέρχονται από επεξεργασμένα όστρακα. Το Π.Β.2 έρχεται να προστεθεί σε δύο γνωστά παραδείγματα, εκτός των αναφερομένων από τη Vínava⁵⁰. Το πρώτο προέρχεται από τα Νιχώρια και χρονολογείται στο διάστημα από την ΥΕ ΙΙ έως την ΥΕ ΙΙΒ⁵¹. Ένα δεύτερο βρέθηκε στο Μυκηναϊκό ιερό της Φυλακωπής⁵². Το Π.Β.2 βρίσκεται, όσον αφορά στο μέγεθός του, μεταξύ των δύο αντικειμένων που προαναφέρθηκαν⁵³.

Η βέβαιη ταύτιση των δύο δισκοειδών αντικειμένων από τα Κανάκια με σύμβολα συναντά τις δυσκολίες που προαναφέρθηκαν σε σχέση με τα αντίστοιχα ευρήματα από την Μεσοελλαδική ακρόπολη του Σκλάβου. Το ενδεχόμενο ορισμένα από τα αντικείμενα αυτά να χρησιμοποιήθηκαν ως πώματα αφορά κυρίως στα παραδείγματα μεγάλου μεγέθους. Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας για την ενδεχόμενη ταύτισή τους με σύμβολα φαίνεται να είναι ο χώρος από τον οποίο προέρχονται. Η ανασκαφή στον Τομέα Θ της ακρόπολης, όπου βρέθηκε το Π.Β.1, είναι σε πολύ πρώιμο στάδιο, και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατόν να διασαφηνιστεί το ειδικό περιβάλλον του. Αντίθετα, περισσότερο διαφωτιστικό είναι το Π.Β.2, που προέρχεται από το Κτήριο ΙΑ, με απολύτως βεβαιωμένο εργαστηριακό και πιθανόν αποθηκευτικό χαρακτήρα. Οι δραστηριότητες που ελάμβαναν χώρα στο συγκεκριμένο κτήριο μπορούν να δικαιολογήσουν την παρουσία ενός τέτοιου ευρήματος. Ο χώρος εύρεσής του βρίσκει κοντινές αναλογίες σε εκείνους με τα παραδείγματα από τα Μάλια, στη Συνοικία Μ, με καθαρά εργαστηριακό χαρακτήρα, και εν μέρει με τα παραδείγματα

Π.Β.1. με διάμετρο 6 εκ., ενώ τα υπόλοιπα. όπως και αυτά από τα Νιχώρια είναι μικρότερα: Barber και Hadjianastasiou 1989, 132 – 134, nos. 578-581, 583. Hughes-Brock 1992, 633, 661, no. 2.170.

50. Marazzi 1995, fig. 6:A.

51. Hughes-Brock 1992, 662, no. 2.168, pl. 10-1444, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕΙΙ-ΙΙΒ2.

52. Renfrew και Cherry 1985, 332, no. 558. Από την ίδια θέση αναφέρονται 50 περίπου παραδείγματα κατασκευασμένα από όστρακα σε δεύτερη χρήση, από τις παλαιότερες ανασκαφές, και κάποια από τις νεότερες. Ο αριθμός τους είναι ενδεικτικός της εξάπλωσης τους στον Αιγαιακό χώρο.

53. Το Π.Β.2 έχει διάμετρο 7,5 εκ., κατά 2 περίπου εκατοστά μεγαλύτερο από το παράδειγμα των Νιχωρίων, και λίγο μικρότερο από το αντίστοιχο της Φυλακωπής, το οποίο έχει διάμετρο 8 εκ.: Hughes-Brock 1992, 662, no. 2.168. Renfrew και Cherry 1985, 332, no. 558.

από τις Μυκήνες, στην Οικία του Εμπόρου του Οίνου και σε ένα πιθανό εργαστήριο πλησίον του Δωματίου των Ειδώλων. Το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό της ανάγκης χρήσης των αντικειμένων αυτών σε εργαστηριακούς χώρους, για ορισμένους σκοπούς, όπως οι κινήσεις διαφόρων αγαθών. Τέλος προσδίδει αυξημένες πιθανότητες στη λειτουργία και επομένως στον χαρακτηρισμό του II.B.2 ως συμβόλου.

III. Οροπέδιο Γκίνανι: Ακρόπολη Α

Μετά το τέλος του παραλιακού Μυκηναϊκού άστεως στα Κανάκια, η διάδοχη οικιστική εγκατάσταση, ως αποτέλεσμα αναγκαστικής πληθυσμιακής μετακίνησης, εντοπίζεται στο προστατευμένο, εντελώς αθέατο και “αλώβητο” ακόμη και σήμερα, οροπέδιο του Γκίνανι, στη νότια πλευρά του Ακάμαντος, του οποίου την αρχαιολογική φυσιογνωμία διέγραψε πρώτος ο αείμνηστος Καθηγητής Δημήτριος Ι. Πάλλας⁵⁴.

Ο συνοικισμός στο υψίπεδο αυτό, πλαισιωμένος από δύο μικρές τειχισμένες ακροπόλεις στις παρυφές του, την Ακρόπολη Α στη θέση Κάστρο (Εικ. 22, 23) και την Ακρόπολη Β, στη θέση Άσπρη Ράχη, αποτέλεσε το θέμα ανακοίνωσης σε διεθνή επιστημονική συνάντηση στο Trinity College του Δουβλίνου το 1999, στην οποία προτάθηκε η χρονολόγηση της εγκατάστασης σε μετα-Μυκηναϊκούς, Σκοτεινούς και Γεωμετρικούς χρόνους, επί τη βάση των συγκεντρωθέντων, μέχρι τότε, επιφανειακών οστράκων, από διάφορα σημεία σε όλη την έκταση του οροπεδίου⁵⁵.

Η χρονολόγηση αυτή τεκμηριώθηκε περαιτέρω με κεραμικά ευρήματα, τα οποία σημειώθηκαν στην διάρκεια καθαρισμών ορατών αρχιτεκτονικών υπολειμμάτων και άλλων εργασιών, κατά τα έτη 1999-2000, κυρίως στο εσωτερικό των δύο οχυρωμάτων.

Στη διάρκεια των καθαρισμών του 2000 στο εσωτερικό της Ακρόπολης Α, εκτός από ποσότητα οστράκων γραπτών αγγείων, ως επί το πλείστον Γεωμετρικών χρόνων, σημειώθηκαν και όστρακα με σημεία κεραμικών, όλα σχεδόν στην περιοχή της δυτικής πύλης (Τομέα Α). Στον Τομέα Β αποκαλύφθηκε μικρό μακρόστενο κτίσμα, αποθηκευτικού χαρακτήρα (:), σε επαφή με την νότια (εσωτερική) πλευρά του ισχυρού βορείου τείχους της ακρόπολης (Εικ. 24), εντός του οποίου βρέθηκαν κτιστό θρανίο και λί-

54. Πάλλας 1994, 180-185.

55. Lolos 2001γ.

θινη θήκη στην νοτιοδυτική εσωτερική γωνία του. Στα κεραμεικά ευρήματα της επίχωσης, στην περιοχή αυτή, συγκαταλέγονται κύαθος της Ύστερης Γεωμετρικής εποχής (Εικ. 25), συγκολλημένος από διάσπαρτα όστρακα⁵⁶, και επίπεδο ενσφράγιστο όστρακο.

Α. Σημεία κεραμέων

Από τους επιφανειακούς καθαρισμούς ορατών αρχιτεκτονικών λειψάνων στο οροπέδιο του Γκίνανι, συγκεκριμένα στην Ακρόπολη Α, κατά τον Οκτώβριο του 2000, προήλθε ένα σύνολο τεσσάρων ή πέντε θραυσμάτων αγγείων με σημεία κεραμέων. Σε όλες τις περιπτώσεις πρόκειται για θραύσματα λαβών ακόσμητης, ημιχονδροειδούς, πιθανόν χειροποίητης κεραμεικής. Τα σημεία III.A.1, III.A.2 και III.A.3 είναι αποτυπώματα δακτύλων των κεραμέων που βρίσκονται στη γένεση τριών αντιστοιχώς, καθέτων λαβών, από οινοχόες, στην περίπτωση των δύο πρώτων, και υδρίας, στην τρίτη⁵⁷ (Εικ. 26, 27). Το σημείο III.A.4 είναι όμοιο με τα προηγούμενα και βρίσκεται στη γένεση μιας οριζόντιας λαβής πιθανόν υδρίας⁵⁸ (Εικ. 26, 27). Διαφορετικής μορφής είναι το πιθανό σημείο III.A.5, μία ελαφρά κοίλανση που βρίσκεται στο εσωτερικό του χείλους, όπου αρχίζει η λαβή (Εικ. 26, 27). Το σύνολο δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθεί με ακρίβεια, καθώς τα ευρήματα προέρχονται από το επιφανειακό στρώμα, όπου απαντά υλικό που καλύπτει το διάστημα από την Ύστατη Μυκηναϊκή – ΥΕ ΙΙΙΓ: ύστερη φάση – έως το τέλος της Γεωμετρικής⁵⁹. Εξαιρετικά πιθανή πρέπει να θεωρηθεί η χρονολόγηση του συνόλου ή μέρους του στην Ύστερη Γεωμετρική, στην οποία εντάσσεται μεγάλο μέρος του υλικού που προήλθε από την έρευνα του 2000.

Τα παραδείγματα III.A.1, III.A.2, III.A.3 και το III.A.4, εντάσσονται στο σύνολο των σημείων κεραμέων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Μία από τις ομάδες που συνθέτουν το παραπάνω σύνολο αποτελείται από εννέα αποτυπώματα δακτύλων στη γένεση λαβών⁶⁰. Απαντούν κυ-

56. Για το σχήμα πρβλ. Ωνάσογλου 1989, 23 (σχέδ. 16), 30 (σχέδ. 21), πίν. 7α, 23α.

57. Weinberg 1943, 30, no 88, pl. 14: 88 (III.A.1), 29, no 82, pl. 13: 82 (III.A.3). Brann 1962, 54, nos. 197-8, pl. 11, 56, no 213, pl. 12 (III.A.2).

58. Brann 1962, 56, no 218, pl. 12.

59. Lolos 2001 γ, 124.

60. Τα σημεία κεραμέων των Σκοτεινών και Γεωμετρικών Χρόνων έχουν μελετηθεί διεξοδικά από τον J. Paradosoulou, ο οποίος και τα διέκρινε σε πέντε ομάδες: γραπτά, εγ-

ρίως σε χειροποίητη κεραμεική, προέρχονται από οικιστικά σύνολα, αποκλειστικά από την Αθήνα και την Κόρινθο και καλύπτουν το διάστημα από την ύστατη Μυκηναϊκή έως την Ύστερη Γεωμετρική⁶¹. Τα σημεία III.A.1–III.A.4 από την Ακρόπολη Α πρέπει να προστεθούν στην παραπάνω ομάδα, την οποία αυξάνουν, ως σημειωθεί, περίπου κατά το ήμισυ. Η πιθανότητα να πρόκειται για τυχαία αποτυπώματα, αποτέλεσμα της άσκησης πίεσης από τον κεραμέα στη βάση της λαβής, προκειμένου αυτή να επικολληθεί στο σώμα του αγγείου πρέπει να αποκλεισθεί⁶². Αντίθετα, η περίπτωση του III.A.5 δεν είναι το ίδιο σαφής. Το πιθανό σημείο μορφολογικά βρίσκεται μεταξύ της ομάδας αποτυπωμάτων δακτύλων και μίας άλλης με εμπιέστες στιγμές⁶³. Τόσο η μορφή, όσο και η θέση του στο αγγείο καθιστούν προβληματική την ταύτισή του, καθώς δεν εντάσσεται σε μία από τις δύο ομάδες, και είναι εξίσου πιθανόν να πρόκειται για ένα μοναδικό μέχρι τώρα σημείο ή ένα τυχαίο αποτύπωμα

Τα αποτυπώματα δακτύλων χρησιμοποιήθηκαν πιθανότατα ως σημεία κατασκευαστών γι' αυτό και το νόημά τους φαίνεται να συσχετίζεται με την παραγωγή κεραμεικής. Η λειτουργία του συνόλου των σημείων κεραμέων των Σκοτεινών και των Γεωμετρικών Χρόνων έχει συνδεθεί με το χαρακτήρα της κεραμεικής παραγωγής στη συγκεκριμένη περίοδο. Η συστηματική μελέτη τους έδειξε ότι η πλειονότητα των σημείων απαντά σε αγγεία που προέρχονται από κέντρα παραγωγής κεραμεικής της συγκεκριμένης εποχής, όπως είναι η Αθήνα και η Κόρινθος. Τα προϊόντα αυτά βρίσκονται στα ίδια τα κέντρα, αλλά και εισηγμένα, σε άλλες θέσεις. Η συγκεκριμένη διαπίστωση οδήγησε στο συσχετισμό του συστήματος των σημείων με την παραγωγή κεραμεικής προς εξαγωγή⁶⁴.

Τα στοιχεία αυτά ερμηνεύουν προς δύο κατευθύνσεις την παρουσία του συγκεκριμένου συνόλου στην Ακρόπολη Α και ομοίως δύναται να σκιαγραφήσουν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά της θέσης. Αν τα ευρήματα αυτά αποδειχθούν εισηγμένα στο συγκεκριμένο οικισμό μπορούν να

χάρακτα και εμπιέστα, σφραγίσματα, αποτυπώματα δακτύλων και, τέλος, γραπτές μορφές: Papadopoulos 1994.

61. Papadopoulos 1994, 453-455, 471.

62. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ελάχιστα αγγεία, συγκριτικά με το σύνολο, φέρουν αποτυπώματα δακτύλων, ώστε αυτά να μη θεωρούνται αποτέλεσμα μιας τέτοιας διαδικασίας: Papadopoulos 1994, 486. σημ. 177.

63. Papadopoulos 1994, 448, B 7, B 8, fig. 10, pl. 115.

64. Papadopoulos 1994, 486, 489, 490, 494.

θεωρηθούν ενδεικτικά των εμπορικών επαφών του, πιθανότατα με τα δύο μεγάλα γειτονικά κέντρα, την Αθήνα και την Κόρινθο. Αντίθετα, αν ταυτισθούν με προϊόντα ενός τοπικού εργαστηρίου είναι δηλωτικά του χαρακτήρα του οικισμού, ο οποίος, σύμφωνα με τα στοιχεία που αναφέρθηκαν προηγουμένως, φαίνεται να διαφοροποιείται από μία σειρά άλλων και προβάλλει ως μείζον κέντρο του νησιού, πιθανόν και του ευρύτερου χώρου.

Β. Ενσφράγιστο όστρακο

Από την ίδια θέση, την Ακρόπολη Α στο Γκίνανι, προέρχεται και ένα εύρημα ιδιαίτερου χαρακτήρα. Πρόκειται για ένα επίπεδο όστρακο στη μία πλευρά του οποίου υπάρχουν δύο ολόκληρα και δύο τμηματικώς σωζόμενα σφραγίσματα (Εικ. 28). Τα σφραγίσματα ήταν πιθανόν κυκλικώς διευθετημένα και περιβάλλονταν από τρεις εγχάρακτους ομόκεντρους κύκλους. Για όλα, έχει χρησιμοποιηθεί η ίδια κυκλική σφραγίδα που περιελάμβανε ένα αστεροειδές – ακτινωτό θέμα, με απλές και διχαλωτές απολήξεις. Το όστρακο δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθεί με μεγάλη ακρίβεια, καθώς βρέθηκε στο επιφανειακό στρώμα (Σ 1), στην περιοχή όπου αποκαλύφθηκε μικρό αποθηκευτικό κτίσμα, στο εσωτερικό της ακρόπολης. Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία μπορεί να χρονολογηθεί στη Μέση ή στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο.

Το συγκεκριμένο εύρημα έρχεται να προστεθεί στο εξαιρετικά περιορισμένο σύνολο των σφραγισμάτων της Γεωμετρικής εποχής και γι' αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Το σύνολο αυτό περιλαμβάνει μία ομάδα σφραγισμάτων επί τεσσάρων αγγείων ή θραυσμάτων, που προέρχονται από την Κόρινθο, και επί ενός πέμπτου, από τις Πιθηκούσες, τη σημερινή νήσο Ischia. Όλα είναι σφραγισμένα από μια φορά και χρονολογούνται στη Μέση και την Ύστερη Γεωμετρική⁶⁵. Αξίζει να σημειωθεί ότι το σφραγισμα που φέρει το αγγείο από τις Πιθηκούσες επαναλαμβάνεται τουλάχιστον οκτώ φορές σε ένα πλακίδιο που προέρχεται από το Ηραίο της Σάμου και χρονολογείται στο τέλος της Ύστερης Γεωμετρικής⁶⁶. Μία άλλη

65. Papadopoulos 1994, 453, pl. 117.

66. Ohly 1941, taf. 11. Papadopoulos 1994, 470-471. Πρόκειται για τη γνωστή παράσταση που θεωρείται ότι αποδίδει τη μεταφορά του σώματος του Αχιλλέα από τον Αϊάντα.

ομάδα επαναλαμβανόμενων σφραγισμάτων, σύγχρονων του πλακιδίου του Ηραίου, αναγνωρίζεται σε δύο θραύσματα πίθων με ανάγλυφη διακόσμηση από την Κνωσό και σε ένα τρίτο από τη Φαιστό⁶⁷. Ομοίως επαναλαμβανόμενα σφραγίσματα απαντούν και σε δύο καλύμματα, ένα από την Κνωσό, της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής ή Πρώιμης Γεωμετρικής, και ένα από την Κόρινθο⁶⁸. Τέλος, υπάρχουν δύο ακόμη δημοσιευμένα ενσφράγιστα αντικείμενα: ένα υφαντικό βάρος από την Κόρινθο και ένα σφονδύλι από την Αγορά των Αθηνών⁶⁹.

Τα παραπάνω στοιχεία, σε συνδυασμό με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του οστράκου από την Ακρόπολη Α μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στην ταύτισή του. Τα επαναλαμβανόμενα σφραγίσματα, που φέρει το όστρακο, αποκλείουν την απόδοσή του σε αγγείο, κάτι που ενισχύεται και από το στοιχείο της επίπεδης μορφής του. Ως εκ τούτου, αποκλείεται και η ταύτισή του με θραύσμα πίθου. Το στοιχείο αυτό υποδεικνύει την απόδοση του οστράκου, με σχετική βεβαιότητα, είτε σε πλακίδιο, όμοιο με αυτό από το Ηραίον, είτε σε κάλυμμα δισκοειδούς τύπου, όπως αυτά από την Κνωσό και την Κόρινθο.

Κοντινό παράλληλο για το θέμα των σφραγισμάτων στο όστρακο, που εξετάζεται εδώ, εντοπίζεται σε θραύσμα λαβής αγγείου, από το σύνολο της Κορίνθου που αναφέρθηκε προηγουμένως. Πρόκειται για οκτάκτινο αστεροειδές σφράγισμα, πιο αδρά αποδοσμένο απ' ό,τι τα αντίστοιχα στο όστρακο από την Ακρόπολη Α⁷⁰. Όμοια με αυτό αστεροειδή κοσμήματα απαντούν στην αγγειογραφία, από τη Μέση Γεωμετρική και εξής⁷¹. Από την αγγειογραφία προέρχεται και το μόνο ακριβές παράλληλο που εντοπίσαμε, σε σχέση πάντα με το θέμα των σφραγισμάτων. Απαντά σε πίθο από την Κνωσό, της Μέσης Γεωμετρικής, σε μία από τις λαβές του οποίου

67. Boardman 1962, 31, pl. 4 a, fig. 3 (πιθανόν Κνωσιακής προέλευσης). Coldstream 1973, 21, no. 34, pl. 10, (βρέθηκε στο Ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό). Pfaff 1988, 39, σημ. 100.

68. Για το κάλυμμα από την Κόρινθο: Pfaff 1988, 40, no. 112, pl. 31, fig. 38. Για αυτό από την Κνωσό: Coldstream και Catling 1996, I, 134, no. 27, II, 237, III, fig. 103, IV, pl. 135.

69. Pfaff 1988, 40, σημ. 98.

70. Pfaff 1988, 71-72, no. 88, pl. 31. Papadopoulos 1994, 470.

71. Χρησιμοποιούνται είτε σε μικρές μετόπες, είτε ως παραπληρωματικά κοσμήματα, κυρίως στην Αργολίδα, την Αττική και τις Κυκλάδες: Coldstream 1968, pls. 3b, 5c, 120, pl. 24e, 123, pl. 25b, 167, 34m, 181-2, pl. 39a, 39d.

αποδίδεται γραπτό δεκαεξάκτινο αστεροειδές θέμα, με απλές και διχαλωτές απολήξεις⁷².

Η αναγνώριση αυτή αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την ακριβέστερη χρονολόγηση του οστράκου από το Γκίνανι. Παράλληλα, μπορεί να θεωρηθεί υποβοηθητική για μια στενότερη σύνδεση των δύο ευρημάτων, καθώς επιρροές στη σφραγιδογλυφία από την αγγειογραφία είναι δεδομένες⁷³. Η παραδοχή αυτή, σε συνδυασμό με την αναγνώριση της Κρήτης, ως ενός εκ των κυρίων κέντρων κατασκευής σφραγίδων κατά τη Γεωμετρική εποχή, δημιουργεί ένα σοβαρό ενδεχόμενο για την προέλευση της σφραγίδας, ίσως και του ιδίου του σκεύους⁷⁴.

Ένα άλλο θέμα αφορά στο υλικό από το οποίο είχε κατασκευασθεί η σφραγίδα που χρησιμοποιήθηκε στο σκεύος από την Ακρόπολη Α. Έχει υποστηριχθεί ότι τα αδρώς αποδιδόμενα θέματα, όπως αυτά που απαντούν σε κάλυμμα από την Κόρινθο, ίσως και το οκτάκτινο σφράγισμα της λαβής από την ίδια θέση που προαναφέρθηκε, πιθανόν παραπέμπουν σε πήλινες σφραγίδες, προϊόντα των εργαστηρίων που παρήγαγαν και τα ενσφράγιστα σκεύη⁷⁵. Η λεπτότητα που διακρίνει το θέμα των σφραγισμάτων στο όστρακο από την Ακρόπολη Α, έρχεται σε αντίθεση με τον τρόπο απόδοσης των θεμάτων στα σφραγίσματα από την Κόρινθο και δεν θα μπορούσε να συσχετισθεί με πήλινη σφραγίδα. Μπορεί επομένως να υποστηριχθεί ότι το στοιχείο αυτό παραπέμπει σε λίθινη, οστέινη, μεταλλική ή ξύλινη σφραγίδα.

Ο ρόλος των σφραγισμάτων της Γεωμετρικής εποχής μπορεί να ανιχνευθεί αφενός μέσω των ίδιων των σφραγισμάτων, αφετέρου μέσω των σφραγίδων. Ήδη από τη Μέση και κυρίως κατά την Ύστερη Γεωμετρική απαντούν μεμονωμένα σφραγίσματα, κυρίως επάνω σε αγγεία, αλλά και επαναλαμβανόμενα, σε άλλα σκεύη. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα πρώτα έχουν κάποιο λειτουργικό σκοπό, όπως τη δήλωση της ταυτότητας του κατασκευαστή ή του ιδιοκτήτη του αγγείου ή του σκεύους, ενώ τα υπόλοιπα θεωρούνται διακοσμητικά⁷⁶. Το αγγείο από τις Πιθηκούσες και το

72. Brock 1957, 52, no. 530-I. Coldstream 1968, pl. 53a.

73. Spier 1990, 108. Η αναγνώριση βασίζεται στην απόδοση των ανθρώπινων μορφών, η οποία θεωρείται εδώ ενδεικτική για αντίστοιχες επιρροές σε θέματα, πέραν των εικονιστικών.

74. Spier 1990, 108.

75. Papadopoulos 1994, 483-484.

76. Pfaff 1988, 40.

πλακίδιο από το Ηραίο της Σάμου υποδεικνύουν ότι το παραπάνω σχήμα δεν είναι απόλυτο. Ο διαχωρισμός αυτός δεν επιβεβαιώνεται ούτε από τα ίδια τα θέματα των σφραγισμάτων, καθώς, εικονιστικές παραστάσεις και γραμμικά θέματα απαντούν σε επαναλαμβανόμενα και μεμονωμένα σφραγίσματα και φαίνεται αρκετά πιθανό η λειτουργία των σφραγισμάτων να εξυπηρετούσε ένα μόνο σκοπό. Η αναγνώριση, επομένως, διακοσμητικού χαρακτήρα στα επαναλαμβανόμενα σφραγίσματα του οστράκου από την Ακρόπολη Α είναι ιδιαίτερα επισφαλής.

Μετά το τέλος της Ύστερης Χαλκοκρατίας, οι σφραγίδες επανεμφανίζονται στον Ελλαδικό χώρο στα μέσα του 9ου αι. π. Χ. και η παρουσία τους ερμηνεύεται στο πλαίσιο των επιδράσεων που δέχεται ο συγκεκριμένος χώρος από τις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου⁷⁷. Στην Ύστερη Γεωμετρική υπάρχουν σφραγίδες οι οποίες χρησιμοποιούνται, ενώ άλλες, απευθείας εισηγμένες, φαίνεται πως είχαν αξία οι ίδιες ως αντικείμενα⁷⁸. Είναι γενικά αποδεκτό ότι μία σφραγίδα χρησιμοποιείται κυρίως για να δηλώνει την ταυτότητα του κατόχου της⁷⁹. Η ύπαρξη των σφραγισμάτων της Μέσης και της Ύστερης Γεωμετρικής υποδηλώνει ότι ένα τμήμα του πληθυσμού ήταν εξοικειωμένο με τη χρήση σφραγίδων. Η περιορισμένη διάδοσή τους, ωστόσο, είναι ενδεικτική για το ότι η χρήση αυτή δεν ήταν πάντοτε αναγκαία⁸⁰. Η ερμηνεία αυτή μπορεί να εκτιμηθεί και σε σχέση με την απαρχή της χρήσης των σημάτων, ως μέσων για την ταύτιση ενός προσώπου, που τεκμηριώνεται ήδη από αυτή την εποχή⁸¹. Αν γίνει αποδεκτό, ότι τα σφραγίσματα της Γεωμετρικής εποχής ανταποκρίνονται σε ένα μόνο σκοπό, τότε αυτός θα πρέπει να ταυτισθεί αποκλειστικά με την δήλωση και την αναγνώριση, μέσω αυτών, ορισμένων προσώπων. Με ανάλογο τρόπο μπορούν να ερμηνευθούν τα σφραγίσματα που απαντούν στο όστρακο από την Ακρόπολη Α.

Ενωρίτερα αναφέρθηκε ότι το συγκεκριμένο όστρακο μπορεί να αποδοθεί σε κάλυμμα, όμοιο με αυτά από την Κνωσό και την Κόρινθο, ή σε πλακίδιο, όπως το παράδειγμα από το Ηραίο της Σάμου. Είναι, ωστόσο,

77. Boardman 1972, 108. Spier 1990, 108.

78. Πρόκειται για το "The Lyre Player Group", Συριακές πιθανότατα σφραγίδες, που έχουν μεγάλη διάδοση στις Πιθηκούσες και απαντούν κυρίως σε τάφους παιδιών : Buchner και Boardman 1967, 22.

79. Papadopoulos 1994, 483.

80. Pfaff 1988, 40. Papadopoulos 1994, 484.

81. Spier 1990, 127.

εξαιρετικά πιθανόν τα τρία αυτά ευρήματα, καθώς και το όστρακο, που εξετάζεται εδώ, να ανήκουν στην ίδια κατηγορία ευρημάτων. Το πλακίδιο από το Ηραίο φαίνεται να διατηρεί τοξοειδές πέρας στη μία από τις τέσσερις πλευρές του, το οποίο παραπέμπει σε κυκλικής μορφής σκεύος⁸². Στην ίδια πλευρά βρίσκονται οι οπές για την ανάρτησή του, όμοιες προς άλλες που απαντούν σε ορισμένα καλύμματα⁸³. Αυτά ανήκουν σε ένα ασπιδόμορφο τύπο και εμφανίζονται σε οικιακά και ταφικά σύνολα, χωρίς να έχουν πάντοτε πρακτική ταφική χρήση, ενώ απαντούν και σε ιερά, οπότε τους αποδίδεται και πιθανή θρησκευτική (αναθηματική) λειτουργία⁸⁴. Το πλακίδιο από το Ηραίο, αν ταυτισθεί με κάλυμμα επίπεδου τύπου, υποδεικνύει ότι και ο συγκεκριμένος τύπος, παράλληλα με τον ασπιδόμορφο, είχε ανάλογη παρουσία και χρήση σε ιερά.

Η παρουσία του ενσφράγιστου επίπεδου καλύμματος στην Ακρόπολη Α δεν μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί προς το παρόν. Η περίπτωση αυτό να ανήκε σε ταφικό σύνολο επί της ακροπόλεως πρέπει να αποκλεισθεί, καθώς στο οροπέδιο Γκίνανι εντοπίζεται οργανωμένος οικισμός με χωροθετημένο νεκροταφείο⁸⁵, ενώ το συγκεκριμένο εύρημα σημειώθηκε *intra muros*. Η χρήση του σε οικιακές δραστηριότητες, χωρίς αυτό να μπορεί να αποκλεισθεί εντελώς, δημιουργεί ερωτηματικά σε σχέση με την λειτουργία των υπαρχόντων σφραγισμάτων. Το τελευταίο ενδεχόμενο αφορά στην περίπτωση να πρόκειται για αναθηματικό σκεύος, κάτι που προϋποθέτει την ύπαρξη και λειτουργία ιερού στο χώρο της Ακρόπολης Α. Τέτοια υπόθεση είχε διατυπωθεί παλαιότερα από τον αείμνηστο Δημήτριο Ι. Πάλλα, βασιζόμενη αποκλειστικά σε επιφανειακά στοιχεία, πρόσφατα ωστόσο αμφισβητήθηκε⁸⁶. Το ενσφράγιστο όστρακο από την Ακρόπολη Α δεν μπορεί να θεωρηθεί, επί του παρόντος, αποδεικτικό στοιχείο για την ύπαρξη ιερού στο χώρο, δεν επιτρέπει ωστόσο και τον αποκλεισμό της συγκεκριμένης υπόθεσης.

82. Ohly 1941, taf. 11.

83. Brock 1957, 164.

84. Coldstream 1994, 115.

85. Lolos 2001 γ, 123.

86. Πάλλας 1994, 181. Lolos 2001 γ, 123, 134.

Κατάλογος

Ι. Σκλάβος Μαρουδίου: Μεσοελλαδική ακρόπολη

A. Σημεία κεραμέων

I.A.1. (Εικ. 9, 10). Επιφανειακό εύρημα, περιόδου 2000.

Θραύσμα σώματος με γένεση οριζόντιας κυλινδρικής λαβής, διαμέτρου 2,4 εκ κλειστού πιθανόν σχήματος. Πηλός με μη πλαστικές ύλες και μαρμαρυγία, brown, 7,5YR 5/4.

Στη γένεση της λαβής, σημείο κεραμέα με τη μορφή δύο εγχάρακτων γραμμών που συγκλίνουν προς τα άνω. Η μία δε διατηρεί το κατώτερο τμήμα της. Μήκος 2,7 και 1,8 εκ. - η τμηματικώς σωζόμενη.

Χρονολόγηση: ΜΕ ΙΙ - ΙΙΙ.

I.A.2. (Εικ. 9, 10). Επιφανειακό εύρημα, περιόδου 2000.

Θραύσμα σώματος με γένεση κατακόρυφης κυλινδρικής λαβής, διαμέτρου 2,4 εκ, κλειστού πιθανόν σχήματος. Πηλός με μικρό περιεχόμενο μη πλαστικών υλών και μαρμαρυγία, επιφάνεια και εσωτερικό weak red, 2,5YR 5/6, πυρήνας greenish grey, 5GY 5/1.

Επάνω στη γένεση διατηρείται ένα πολύ φθαρμένο σημείο κεραμέα με τη μορφή τεσσάρων λοξών παράλληλων εγχάρακτων γραμμών, μήκους 1 έως 1,5 εκ.

Χρονολόγηση: ΜΕ ΙΙ - ΙΙΙ.

B. Πιθανά σύμβολα

I.B.1. (Εικ. 11, 12). Αρ. Ευρ. Αν. 99.N.9. Επιφανειακό εύρημα, περιόδου 1999.

Όστρακο σώματος αγγείου το οποίο με διαδοχικές κρούσεις έχει λάβει ακανόνιστα κυκλική μορφή. Διατηρείται ακέραιο. Διάμετρος 4,7 x 4εκ. Πάχος 0,5 – 0,6 εκ. Πηλός, με ελάχιστες μη πλαστικές ύλες, επιφάνεια very pale brown, 7.5 YR 8/4 πυρήνας και εσωτερικό reddish yellow 7.5 YR 7/6.

Χρονολόγηση: ΜΕ περίοδος.

I.B.2. (Εικ. 11, 12). Αρ. Ευρ. Αν. 99.N.10. Επιφανειακό εύρημα, περιόδου 1999.

Διάτρητο όστρακο σώματος αγγείου το οποίο με διαδοχικές κρούσεις

έχει λάβει ακανόνιστα κυκλική μορφή. Στο κέντρο περίπου του οστράκου έχει διανοιγεί αμφικωνική οπή.

Διάμετρος 6 εκ. Πάχος 0,6 έως 1 εκ. Διάμετρος οπής 0,4–0,5 εκ. Πηλός, καθαρός με ελάχιστες μη πλαστικές ύλες, pink, 7.5 YR 7/4, 8/3.

Χρονολόγηση : ΜΕ Περίοδος.

I.B.3. (Εικ. 11, 13). Επιφανειακό εύρημα, περιόδου 2000.

Όστρακο σώματος αγγείου, το οποίο με διαδοχικές κρούσεις έχει λάβει ελλειψοειδή μορφή. Διάμετρος 8 x 5,6 εκ. Πάχος 0,8 εκ. Πηλός χονδροειδής, πλούσιος σε μη πλαστικές ύλες. επιφάνεια λειασμένη, με τον πυρήνα, greenish grey – dark greenish grey, 5 GY 5/1 έως 4/1, εσωτερικό reddish brown – brown, 5 YR 5/4 έως 7.5 YR 5/4.

Χρονολόγηση : ΜΕ περίοδος.

II. Κανάκια: Μυκηναϊκή ακρόπολη

A. Σημεία κεραμέων

II.A.1. (Εικ. 10, 17). Νότια κλιτύς ακροπόλεως. Επιφανειακό εύρημα, περιόδου 2000.

Θραύσμα σώματος με γένεση κατακόρυφης κυλινδρικής λαβής, διαμέτρου 2,8 εκ. από κλειστό ή ευρύστομο μαγειρικό σκεύος, αμφορέα ή πρόχου. Πηλός με πολλές μη πλαστικές ύλες και μαρμαρυγία, reddish brown – light reddish brown, 5 YR 5/4, 6/4,.

Επάνω στη γένεση της λαβής εγχάρακτο σημείο κεραμέα με τη μορφή σταυρού με διαγώνια τεμνόμενες κεραίες, διαστάσεων 1,5 x 1,2 εκ.

Χρονολόγηση : ΥΕ περίοδος.

II.A.2. (Εικ. 17, 18). Νότια κλιτύς ακροπόλεως. Επιφανειακό εύρημα, περιόδου 2000.

Θραύσμα σώματος με γένεση λαβής, διαμέτρου 1,4 x 1,7 εκ., και μικρό τμήμα ποδιού ελλειψοειδούς διατομής, 3 x 2,4 εκ., από τριποδική χύτρα. Πηλός πλούσιος σε μη πλαστικές ύλες με μικρό περιεχόμενο σε μαρμαρυγία, yellowish red, 5 YR 5/6.

Επάνω στη γένεση διατηρείται φθαρμένο σημείο με τη μορφή μίας οριζόντιας γραμμής, με μήκος 1 εκ.

Χρονολόγηση : ΥΕ III B - III Γ: πρώιμη φάση.

II.A.3. (Εικ. 17, 19). Τομέας ΙΑ, Τετράγωνο Β 5, Στρώμα 4.

Θραύσμα σώματος με γένεση οριζόντιας κυλινδρικής λαβής, διαμέ-

τρου 2,6 x 3 εκ., από χυτροειδές αγγείο. Πηλός πλούσιος σε μη πλαστικές ύλες και σε μαρμαρυγία, επιφάνεια και εσωτερικό dusky red – dark red, 2,5 YR 4/4, 4/6, πυρήνας greenish grey, 5 GY 5/1.

Στη γένεση της λαβής, σημείο κεραμέα με τη μορφή μίας οριζόντιας γραμμής, μήκους 1 εκ.

Χρονολόγηση : ΥΕ ΙΙΒ - ΙΙΓ: πρώιμη φάση.

B. Πιθανά σύμβολα

ΙΙ.Β.1. (Εικ. 13, 20). Αρ. Ευρ. Αν. 00.Θ.Π15. Τομέας Θ, “Διμερής Οικία”, ΒΔ γωνία, Στρώμα 2.

Όστρακο σώματος ακόσμητου αγγείου, το οποίο με διαδοχικές κρούσεις έχει λάβει ελλειψοειδή μορφή. Συγκολλημένο από τρία θραύσματα και συμπληρωμένο σε μικρό, τριγωνικό τμήμα. Διάμετρος 7,1 x 6 εκ. Πάχος 0,5 έως 0,6 εκ. Πηλός με λίγες μη πλαστικές ύλες, dark red – red, 2.5 YR 5/6, 4/6. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη.

Χρονολόγηση : ΥΕ ΙΙΒ2 - ΙΙΓ: πρώιμη φάση.

ΙΙ.Β.2. (Εικ. 20, 21). Αρ. Ευρ. Αν. 01.ΙΑ.Π4. Τομέας ΙΑ, Τετράγωνο Α' 4, Στρώμα 1.

Πήλινο δισκοειδές αντικείμενο, κατασκευασμένο εξαρχής σε αυτή τη μορφή. Συγκολλημένο από τρία θραύσματα, διατηρείται κατά τα τρία τέταρτα. Διάμετρος 7,5 εκ. Πάχος 0,7 εκ. Πηλός πλούσιος σε μη πλαστικές ύλες και σε μαρμαρυγία, weak red – red, 10 YR 4/2 - 4/8.

Χρονολόγηση : ΥΕ ΙΙΒ2 - ΙΙΓ: πρώιμη φάση.

ΙΙΙ. Γκίνανι: Ακρόπολη Α

A. Σημεία κεραμικών

ΙΙΙ.Α.1. (Εικ. 26, 27). Τομέας Α, επιφανειακό στρώμα, περίοδος 2000.

Θραύσμα σώματος με γένεση λαβής ελλειψοειδούς διατομής, πιθανόν από οينوχόη, πλάτους 4 εκ. Πηλός με μικρό περιεχόμενο μη πλαστικών υλών, pale yellow, 2.5 Y 8/4.

Στη γένεση της λαβής διατηρείται τμήμα αποτυπώματος δακτύλου του κεραμέα, διαστάσεων 1,8 x 1,3 εκ.

Χρονολόγηση: (Υστερη;) Γεωμετρική περίοδος.

ΙΙΙ.Α.2. (Εικ. 26, 27). Τομέας Α, επιφανειακό στρώμα, περίοδος 2000.

Θραύσμα σώματος με γένεση ταινιόσχημης λαβής, πιθανόν από οينوχόη, πλάτους 3,5 και πάχους 1 εκ. Πηλός red, 2.5 YR 5/6.

Στη γένεση της λαβής διατηρείται ακέραιο αποτύπωμα δακτύλου του κεραμέα, διαστάσεων 2,5 x 1,7 εκ.

Χρονολόγηση: (Ύστερη;) Γεωμετρική περίοδος.

III.A.3. (Εικ. 26, 27). Τομέας Α, επιφανειακό στρώμα, περίοδος 2000.

Θραύσμα σώματος, πιθανόν υδρίας, με μεγάλο τμήμα κάθετης κυλινδρικής λαβής, διαμέτρου 2,8 x 2,4 εκ. Πηλός με μικρό περιεχόμενο μη πλαστικών υλών, pale yellow, 2.5 Y 7/4.

Στη γένεση της λαβής διατηρείται μεγάλο τμήμα αποτυπώματος δακτύλου του κεραμέα, διαστάσεων 1,5 x 1,3 εκ.

Χρονολόγηση: (Ύστερη;) Γεωμετρική περίοδος.

III.A.4. (Εικ. 26, 27). Τομέας Α, επιφανειακό στρώμα, περίοδος 2000.

Θραύσμα σώματος, πιθανόν υδρίας, με γένεση τοξωτής λαβής, κυκλικής διατομής, διαμέτρου 1,7 εκ. Πηλός με μη πλαστικές ύλες, εξωτερική επιφάνεια weak red – reddish brown, 2.5 YR 5/4, 5 YR 5/4.

Στη γένεση διατηρείται σημείο κεραμέα, με τη μορφή αποτυπώματος δακτύλου, διαστάσεων 3,1 x 1,7 εκ.

Χρονολόγηση: (Ύστερη;) Γεωμετρική περίοδος.

III.A.5. (Εικ. 26, 27). Τομέας Β, επιφανειακό στρώμα, περίοδος 2000.

Θραύσμα χείλους πιθανόν αμφορέα, με απόληξη πεπλατυσμένης λαβής, πλάτους 3,4 και πάχους 4 εκ. Πηλός με μη πλαστικές ύλες.

Στο χείλος διατηρείται κοίλανση, διαστάσεων 1 x 0,8 εκ.

Χρονολόγηση: (Ύστερη;) Γεωμετρική περίοδος.

B. Ενσφράγιστο όστρακο.

III. B.1. (Εικ. 28). Αρ. Ευρ. Αν. 00.Β.Π 1. Τομέας Β, επιφανειακό στρώμα.

Ενσφράγιστο όστρακο. Επιφάνεια επίπεδη, διαστάσεων 4,9 x 3,5 εκ. και πάχους 0,6-0,7 εκ. Πηλός καστανωπός. Σε μία από τις γωνίες του πλακιδίου διατηρούνται τρεις εγχάρακτες τοξοειδείς γραμμές, ενώ τμήμα της κατώτερης που διατηρείται στη διπλανή γωνία υποδεικνύει ότι όριζαν κυκλική επιφάνεια διαμέτρου 8 εκ. Στον οριζόμενο χώρο διατηρούνται δύο ακέραια σφραγίσματα, το ήμισυ τρίτου και ίχνη από ένα τέταρτο, όλα πιθανόν αρχικά σε κυκλική διάταξη, κατ' ακολουθίαν προς τις γραμμές. Τα σφραγίσματα είναι κυκλικά, με διάμετρο 1,3 έως 1,4 εκ. Αποδίδουν ένα αστεροειδές-ακτινωτό θέμα με ορισμένες από τις ακτίνες του να απολήγουν σε διχαλωτά και άλλες σε αιχμηρά άκρα.

Χρονολόγηση: Μέση-Ύστερη Γεωμετρική περίοδος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Åström, P. 1966: *Excavations at Kalopsidha and Ayios Iakovos in Cyprus*, (SIMA II), Lund.
- Banks, E. 1969: *The Early and Middle Helladic Small Objects from Lerna*, Part I, II, Michigan: University Microfilms.
- Barber, R.L.N. και O. Hadjianastasiou 1989: "Mikre Vigla: A Bronze Age Settlement on Naxos", *BSA* 84, 63-163.
- Brann, E. T. H. 1962: *The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*. VIII: *Late Geometric and Protoattic Pottery*, Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Brock, J. K. 1957: *Early Greek Tombs Near Knossos* (BSA Supplementary Volume. 2), Cambridge.
- Boardman, J. 1962: "Archaic Finds at Knossos", *BSA* 57, 28-34.
- Boardman, J. 1972: *Greek Gems and Finger Rings*, New York: Harry N. Adams Inc.
- Buchner, G. J. και Boardman 1966: "Seals from Ischia and the Lyre-player Group", *JdI* 81, 1-62.
- Cevoli, Tsao T. 2001: "Micenei alle porte di Atene", *Archeo*, No. 195, Maggio 2001, 32-34.
- Coldstream, J. N. 1968: *Greek Geometric Pottery*, London: Methuen.
- Coldstream, J. N. 1973: *Knossos, The Sanctuary of Demeter*, (BSA Supplementary Volume 8), Oxford: Thames and Hudson.
- Coldstream, J. N. 1994: "Urns with Lids: The Visible Side of Knossian Dark Age", στο D. Evely, H. Hughes-Brock και N. Momigliano (επιμ. εκδ.), *Knossos, a Labyrinth of History, Papers Presented in Honour of Sinclair Hood*, Oxford: The British School at Athens, 105-122.
- Coldstream, J. N. και H. W. Catling 1996: *Knossos North Cemetery, Early Greek Tombs* (BSA Supplementary Volume 28), Part I. II. III. IV. London: The British School at Athens.
- Crowell, J. H. 1973: "Pot Marks on Grey Minyan Ware", *Kadmos* 12, 101-108.
- Cummer, W. W. και E. Schofield 1984: *Keos III: Ayia Irini: House A*, Mainz on Rhine: Philipp von Zabern.
- Davis, J. L. 1986: *Keos V: Ayia Irini: Period V*, Mainz on Rhine: Philipp von Zabern.

- Dawkins, R. M. 1909-1910: "Excavations at Sparta 1910", *BSA* XVI, 1-53.
- Day, P. M. 1999: "Petrographic Analysis of Ceramics From the Shipwreck at Point Iria", στο W. Phelps, Y. Lolos και Y. Vichos (επιμ. εκδ.), *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC*, Athens: Hellenic Institute of Marine Archaeology, 59-76.
- Δημακοπούλου, Κ. και Ντ. Κόνσολα 1978: "Λείψανα ΠΕ, ΜΕ και ΥΕ οικισμού στη Θήβα", *ΑΔ* 30, Α', 1975 (1978), 44-89.
- Döhl, H. 1978: "Bronzezeitliche Graffiti aus Tiryns: I. Vor dem Brand Eingeritzte und Gemalte Zeichen", *Kadmos* 17, 115-149.
- Halepa Bikaki, A. 1984: *Keos IV: Ayia Irini: The Potters' Marks*, Mainz on Rhine: Philipp von Zabern.
- Hughes-Brock, H. 1992: "The Metal Objects and Miscellaneous Small Finds: Terracotta and Miscellaneous Finds", στο W. A. McDonald και N. C. Wilkie (επιμ. εκδ.), *Excavations at Nichoria in Southwest Greece*, volume II: *The Bronze Age Occupation*, Minneapolis: The University of Minnesota Press, 625-633.
- Lang, M. και M. Grosby 1964: *The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. X: Weights, Measures and Tokens*, Princeton: The American School of Classical Studies.
- Lindblom, M. 2001: *Marks and Makers: Appearance, Distribution and Function of Middle and Late Helladic Manufacturer's Marks on Aeginetan Pottery*, (SIMA CXXVIII), Jonsered: Paul Åströms Förlag.
- Λώλος, Γ. 1999: "Σπήλαιον αναπνοήν έχον ες την θάλασσαν: Το Σπήλαιο του Ευριπίδη στη Σαλαμίνα", *Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Τόμ. 26, 1997 (1999), 287-326.
- Λώλος, Γ. 2000: "Το Μυκηναϊκό οικιστικό κέντρο της Σαλαμίνας: Πρώτα στοιχεία από τις έρευνες του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων", *Επτάκυκλος*, Τεύχος 16-17, Σεπτ.-Δεκ. 2000, 48-50.
- Lolos, Y. G. 2001α: "Salamis: Kanakia", στο D. Blackman, "Archaeology in Greece, 2000-2001", *Archaeological Reports for 2000-2001*, No. 47, 2001, 14-15.
- Λώλος, Γ. 2001β: Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη Νότια Σαλαμίνα, 2001 (6 σελίδες), Νοέμβριος 2001. Ανασκαφική έκθεση υποβληθείσα στο ΥΠ.ΠΟ.
- Lolos Y. G. 2001γ: "Dark Age Citadels in Southern Salamis", στο V. Karageorghis και Chr. E. Morris (επιμ. εκδ.), *Defensive Settlements*

of the Aegean and the Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C., Nicosia, 115-136.

Λώλος, Γ. 2002α: “Τάλαντο χαλκού από την Σαλαμίνα”, περ. *Ενάλια* Τόμ. VI, 2002, 73-80.

Lolos, Y.G. 2002β: “Cypro-Mycenaean Relations ca. 1200 B.C: Point Iria in the Argolid and Old Salamis in the Saronic”, *Ενάλια*, Τόμ. VI, 2002, 82-83.

Lolos, Y.G. 2002γ: “Salamis: Kanakia”, στο D. Blackman, “Archaeology in Greece, 2001-2002”, *Archaeological Reports for 2001-2002*, No. 48, 14-15.

Λώλος, Γ. 2002δ: “Το Μυκηναϊκό άστυ της Σαλαμίνας”, *Έπαθλον: Αρχαιολογικό Συνέδριο προς τιμήν του Άδωνι Κ. Κύρου, Πόρος, 7-9 Ιουνίου 2002* (υπό εκτύπωση).

Λώλος, Γ. 2003: “Το Σπήλαιο του Ευριπίδη στη Σαλαμίνα: Η Προϊστορία του χώρου”, στο Ελ. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου (επιμ. εκδ.), *Αργοσαρωνικός, Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος 26-29 Ιουνίου 1998*, Τόμ. Α΄, Αθήνα: Δήμος Πόρου, 85-101.

Marazzi, M. 1995: “Tokens e Strategie di Memorizzazione Senza Scrittura: Nuove Attestazioni nel Mediterraneo del II Millennio A.C.”, *ΑΙΩΝ* 17, 161-169.

Moore, A. D. και W. D. Taylour, 1999: *The Temple Complex*. W. Taylour, E. B. French and K. A. Wardle (επιμ. εκδ.), *Well Built Mycenae: The Helleno-British Excavations Within the Citadel at Mycenae (Fascicule 10)*, Oxford: Oxbow Books.

Ohly D. 1941: “Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos II”, *AM* 66, 1-46.

Olivier, J. P. 1988: “Tirynthian Graffiti: Ausgrabungen in Tiryns 1982/83”, *AA* 1988, 253-268.

Πάλλας, Δ. 1994: “Αρχαιολογικές Επιστημάνσεις στη Σαλαμίνα”, *ΑΔ* 42, Α΄, 1987 (1994), 169-230.

Papadopoulos, J. K. 1994: “Early Iron Age Potters’ Marks in the Aegean”, *Hesperia* 63, 437-507.

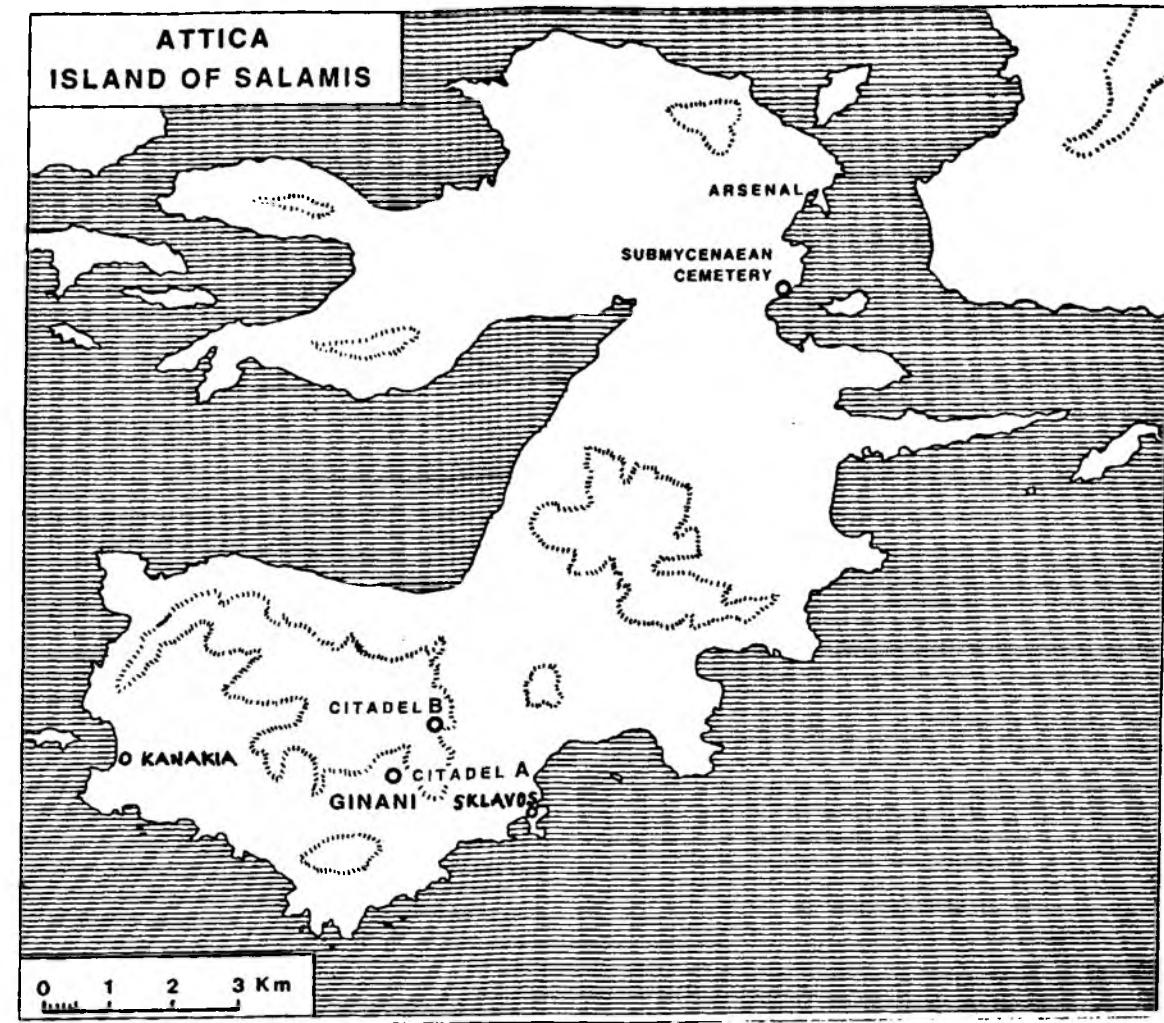
Pfaff, C. A. 1988: “A Geometric Well at Corinth: Well 1981 – 6”, *Hesperia* 57, 21-80.

Poursat, J. C. 1994: “Les Systèmes Primitives de Comptabilité en Crète Minoen”, Response by D. Schmandt Besserat, στο P. Ferioli, E. Fiandra, G.G. Fissore και M. Frangipane (επιμ. εκδ.), *Archives*

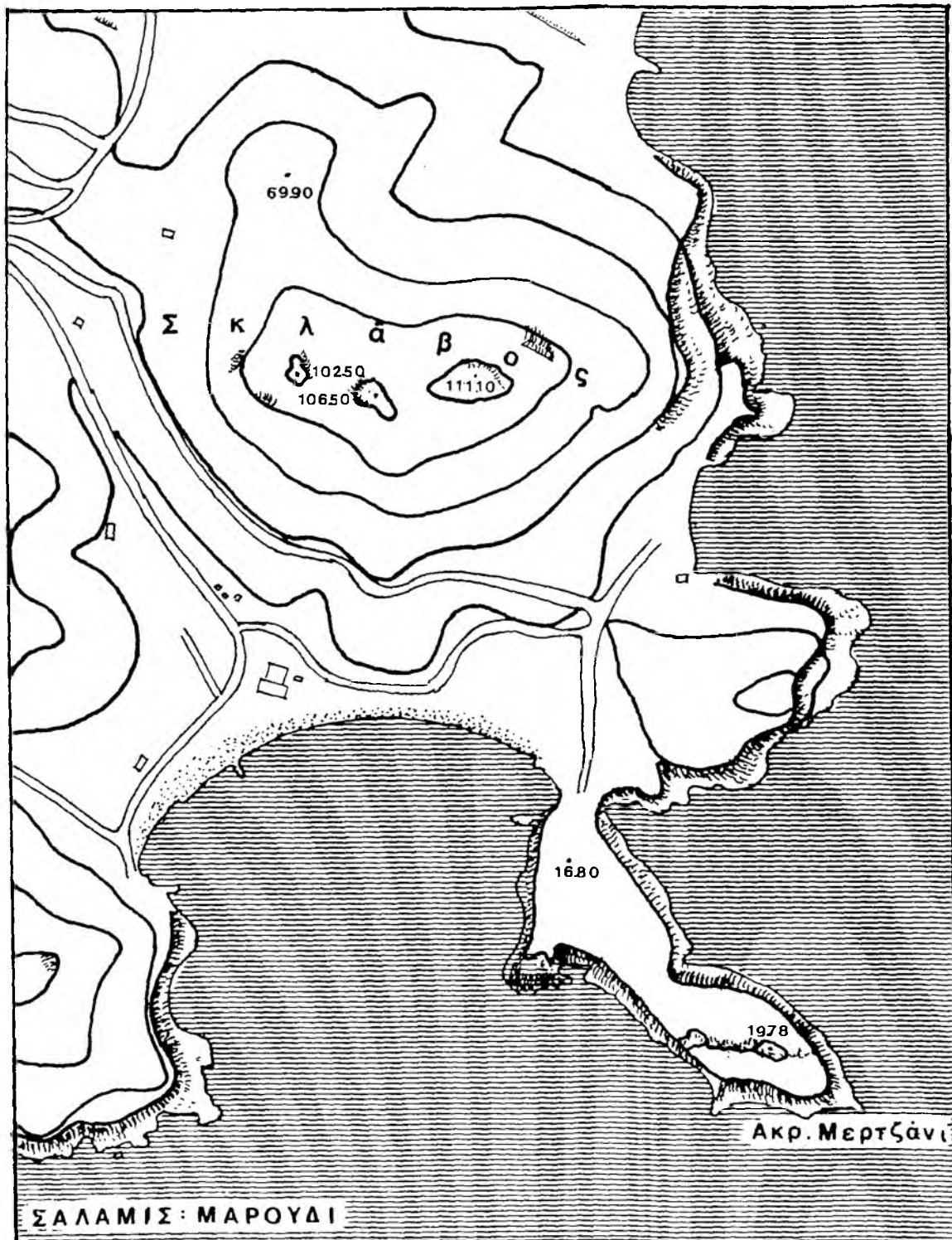

- Before Writing*, Roma: Centro Internazionale di Ricerche Archeologiche, Anthropologiche e Storiche, 247-259.
- Raison, J. 1968: *Les vases à inscriptions peintes de l'âge mycénien et leur contexte archéologique* (*Incunabula Graeca* 19), Rome: Edizioni dell'Ateneo.
- Renfrew C. και J. F. Cherry 1985: "The Other Finds" στο C. Renfrew (επιμ. έκδ.), *The Archaeology of Cult: The Sanctuary at Phylakopi*, (*BSA Supplementary Volume* 18), London: British School at Athens, 299-360.
- Spier, J. 1990: "Emblems in Archaic Greece", *BICS* 37, 107-129.
- Τζεδάκις, Γ. και Η. Martlew 1999: *Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Wace, A. J. B. 1953: "Mycenae 1939 - 1952. Part I. Preliminary Report on the Excavation of 1952", *BSA* XLVIII, 3-18.
- Walberg, G. 1998: *Excavations on the Acropolis of Midea: Results of the Greek Swedish Excavations: The Excavation of the Lower Terraces, 1985-1991*, (*ActaAth-40*, 49:1-2), Stockholm: Paul Åströms Förlag.
- Walter-Karydi, E. 1997: "Aigina Versus Athens? The Case of Protoattic Pottery on Aigina", στο J. H. Oakley, W. D. E. Coulson και O. Palagia (επιμ. έκδ.), *Athenian Potters and Painters*, Oxford: Oxbow Monograph 67, 385-394.
- Weinberg, S. S. 1943: *Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*. VII, Part I: *The Geometric and Orientalizing Pottery*, Cambridge Massachussets: Harvard University Press.
- Χατζηπούλιου-Καλλίρη, Ε. 1984: "Λείψανα ΠΕ και ΜΕ οικισμού στο λόφο Αετόπετρα: Πρώτα αποτελέσματα δοκιμαστικής ανασκαφικής Έρευνας", *ΑΔ* 33, Α', 1978 (1984), 225-236.
- Zerner, C. 1986: "Middle Helladic and Late Helladic I Pottery from Lerna", *Hydra* 2, 58-74.
- Zerner, C. 1988: "Middle Helladic and Late Helladic I Pottery from Lerna, Part II: The Shapes", *Hydra* 4, 1-10.
- Zerner, C. 1993: "New Respectives on Trade in the Middle and Early Late Helladic Periods on the Mainland", στο C. Zerner, P. Zerner και J. Winder (επιμ. έκδ.), *Wace and Blegen, Pottery as Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age, 1939-1989*, Amsterdam: J. C. Gieben, 39-56.
- Ωνάσογλου, Α. 1989: "Οι Γεωμετρικοί τάφοι της Τραγάνας στην Ανατολική Λοκρίδα", *ΑΔ* 36, Α, 1981 (1989), Μελέτες, 1-57.

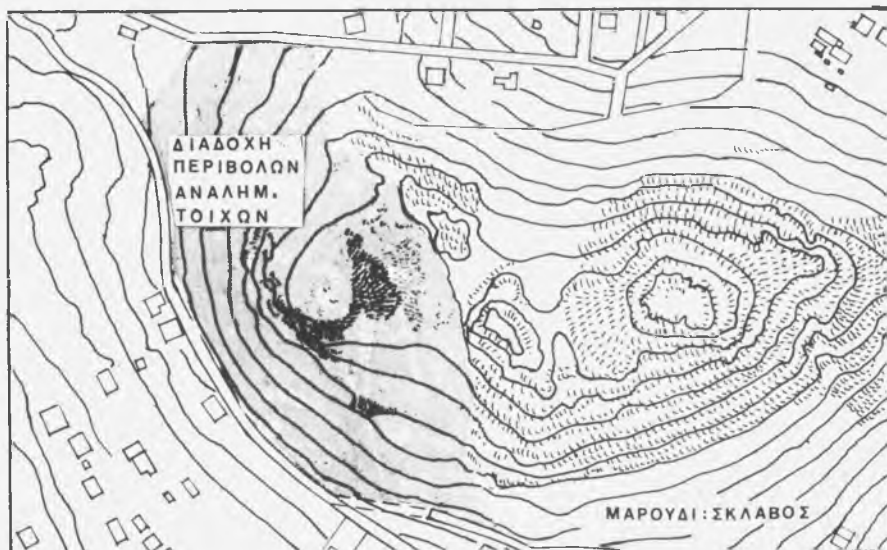

Εικ. 1. Χάρτης της Σαλαμίνας, με τις θέσεις των ακροπόλεων στον Σκλάβο, στα Κανάκια και στο Γίνανι (σχεδίαση χάρτη: Γ. Διαμαντόπουλος, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).

Εικ. 2. Σαλαμίς. Τοπογραφικό σχέδιο περιοχής Μαρουδίου, με την Μεσοελλαδική ακρόπολη του Σκλάβου, βασισμένο στο διάγραμμα 1: 5000 της Γ. Υ.Σ. (επεξεργασμένο από τον Γ. Λιαμαντόπουλο).

Εικ. 3. Σαλαμίς. Σκλάβος. Τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής με την Μεσοελλαδική ακρόπολη, από διάγραμμα 1: 1000 του ΥΠΕΧΩΔΕ (επεξεργασμένο από τον Γ. Διαμαντόπουλο), όπου σημειώνονται τα όρια του προταθέντος για κήρυξη αρχαιολογικού χώρου.

Εικ. 4. Σαλαμίς. Σκλάβος. Η επιβλητική Μεσοελλαδική ακρόπολη, από τα δυτικά (φωτογρ. Γ. Λ., 2002). Διακρίνεται η Οδός Δημ. και Μηνά Πάλλα.

Εικ. 5. Σαλαμίς. Σκλάβος. Η Μεσοελλαδική ακρόπολη, από τα νοτιοδυτικά (φωτογρ. Γ. Λ., 2002). Εμφανής, η πορεία της Οδού Δημ. και Μηνά Πάλλα.

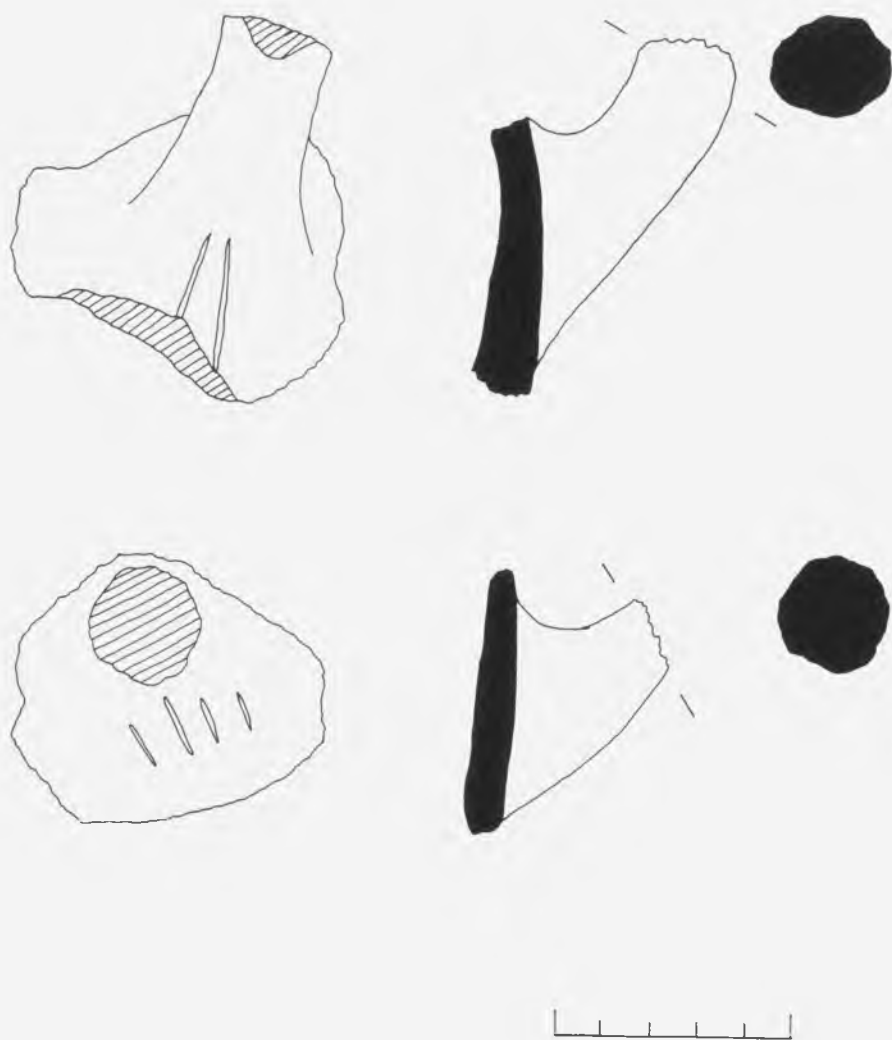
Εικ. 6. Σαλαμίς. Η θέα, από το ύψωμα του Σκλάβου, προς τον Σαρωνικό και την Αίγινα, με το Ακρωτήριο Μερτζάνι, όπου έχει εντοπισθεί οικισμός της Πρωτοελλαδικής II περιόδου (φωτογρ. Γ. Λ., 2002).

Εικ. 7. Σαλαμίς, Σκλάβος. Διαδοχικοί περίβολοι/αναλημματικοί τοίχοι στη βορειοδυτική κλιτύ της Μεσοελλαδικής ακρόπολης (φωτογρ. Γ. Λ., 2002).

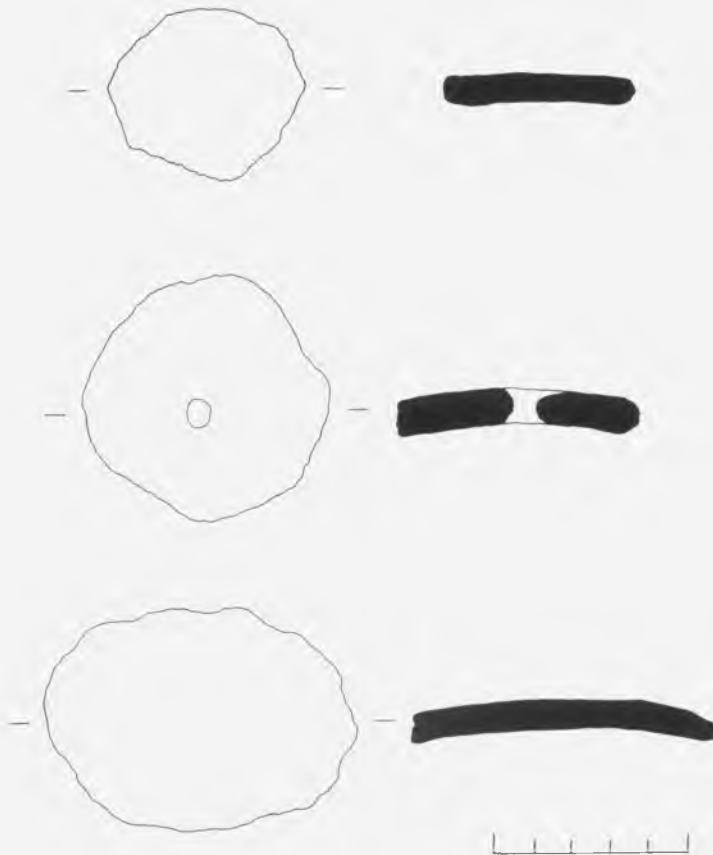
Εικ. 8. Σαλαμίς, Σκλάβος. Τμήμα κατωτέρου ισχυρού οχρωματικού (:) περιβόλου στη βορειοδυτική κλιτύ της Μεσοελλαδικής ακρόπολης (φωτογρ. Γ. Λ., 2002).

Εικ. 9. Σαλαμίς. Σκλάβος. Σχέδια θραυσμάτων λαβών Ι.Α.1 (επάνω) και Ι.Α.2 (κάτω), με σημεία κεραμέων. Σχέδια: Δημ. Σακκάς, 2001.

Εικ. 10. Σαλαμίς. Όστρακα, με σημεία κεραμίων: I.A.1 (μέσον) και I.A.2 (αριστερά), από τον Σκλάβο, και II.A.1 (δεξιά), από τα Κανάκια. Φωτογρ. Κ. Ξενικάκης, 2001.

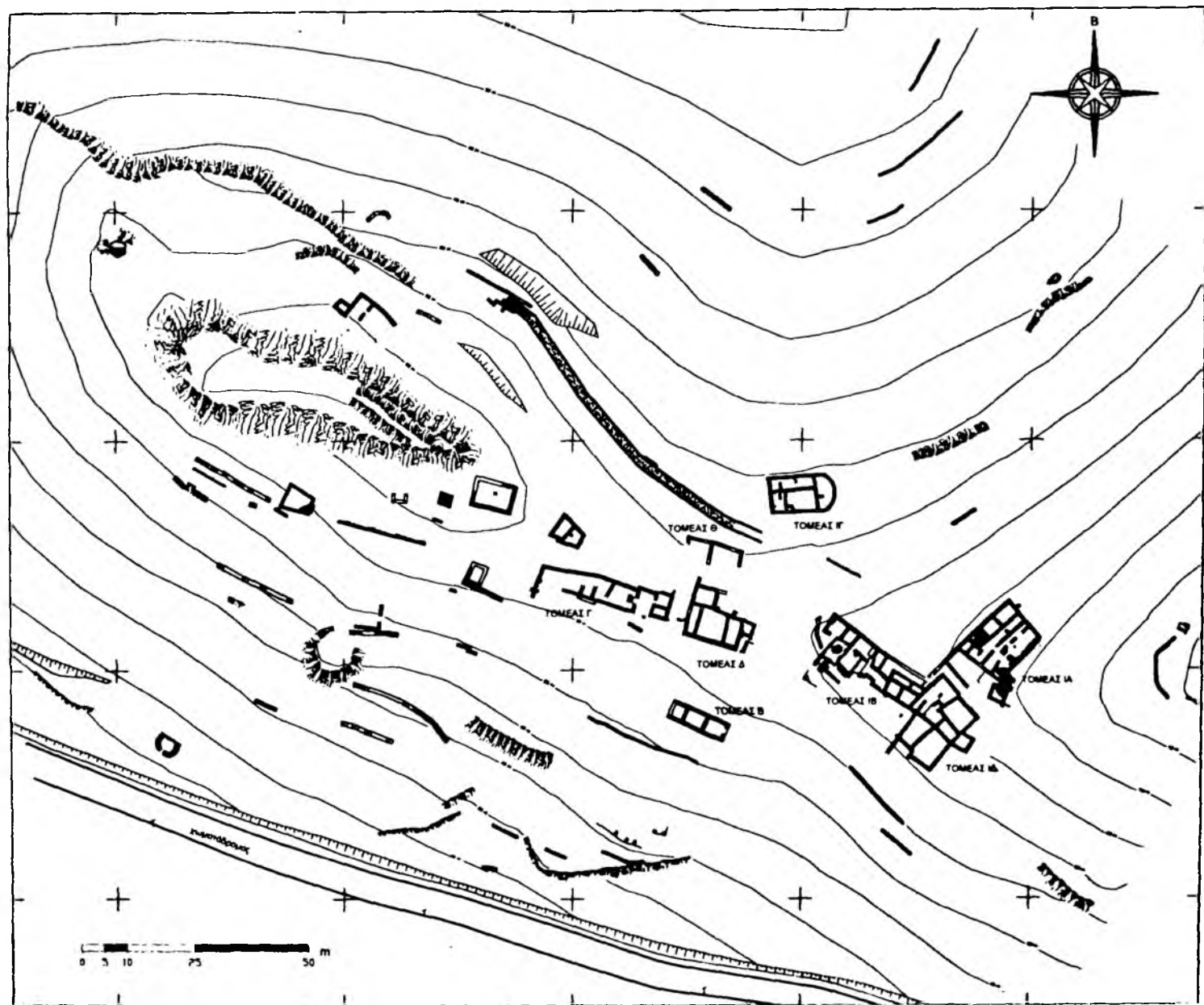
Εικ. 11. Σαλαμίς. Σκλάβος. Όψεις και τομές πιθανών συμβόλων I. B.1 (επάνω), I.B.2 (μέσον) και I.B.3 (κάτω). Σχέδια: Δημ. Σακκάς, 2002.

Εικ. 12. Σαλαμίς. Σκλάβος. Πιθανά σύμβολα I.B.1 (αριστερά) και I.B.2 (δεξιά). Αρχαιολ. Μουσείο Πειραιώς. Φωτογρ. Γ. Λ., 2002.

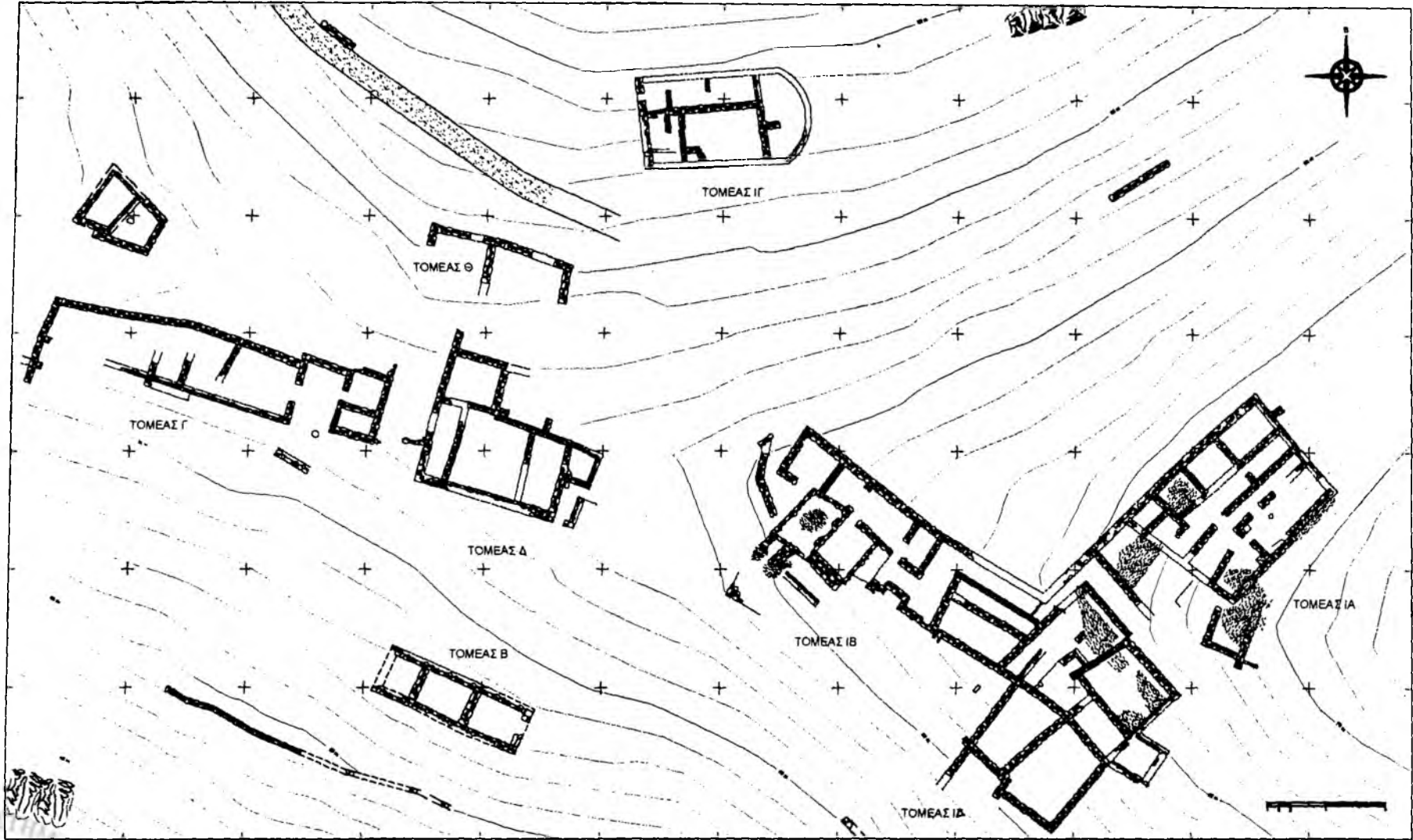

Εικ. 13. Σαλαμίς. Πιθανά σύμβολα I.B.3 (αριστερά), από τον Σκλάβο, και II.B.1 (δεξιά), από τα Κανάκια. Αρχαιολ. Μουσείο Πειραιώς. Φωτογρ. Κ. Ξενικάκης, 2001.

Εικ. 14.
Σαλαμίς.
Κανάκια.
Κάτοψη
Μιθρηναϊκής
ακρόπολης
(αποτύπω-
ση: Γιώργος
Μακρής
και Αργύρης
Αργυρίου,
2002).

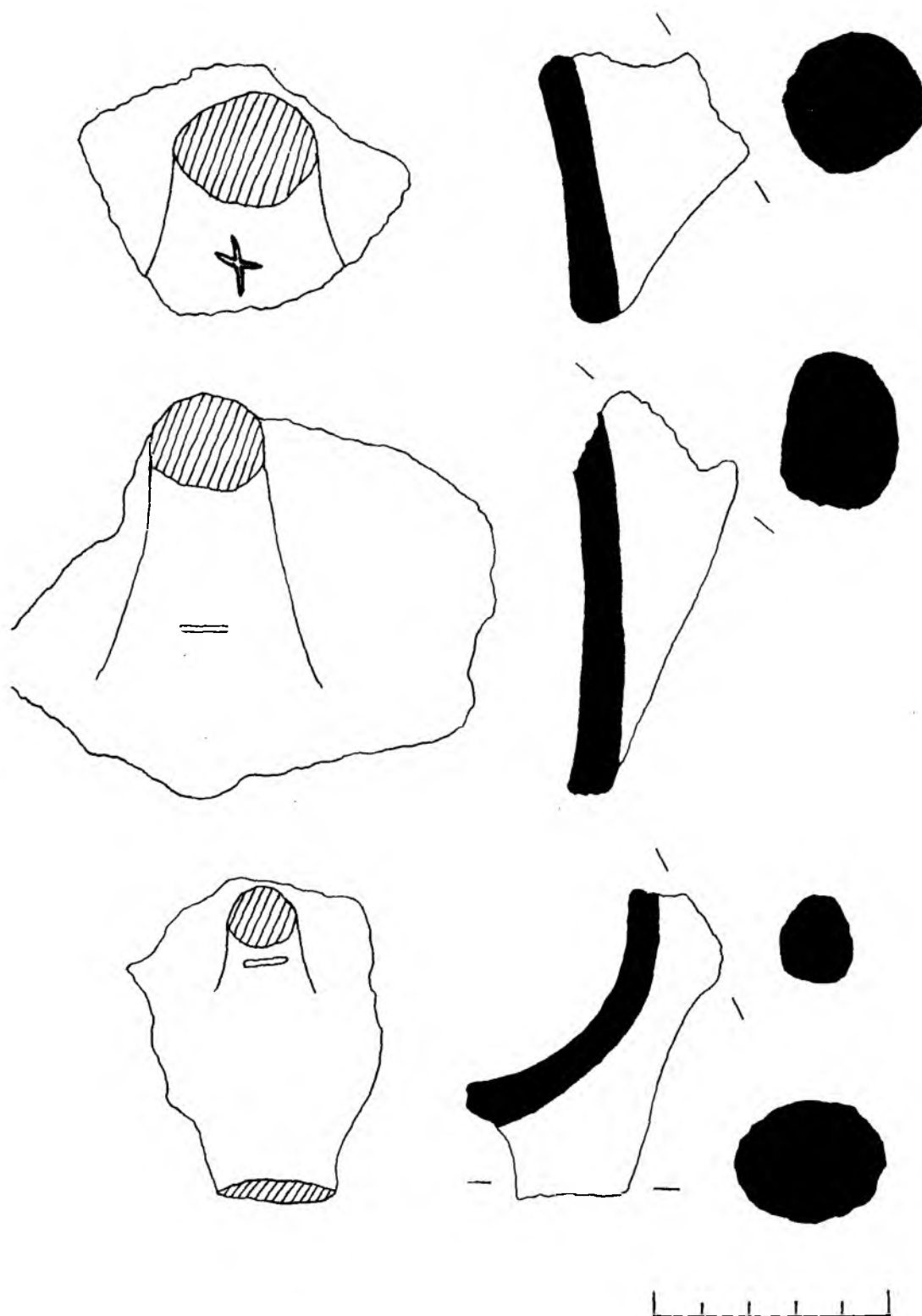
Εικ. 15. Σαλαμίς. Κανάκια. Κάτοψη του κεντρικού τμήματος της Μυκηναϊκής ακρόπολης, με τα ερευνηθέντα κτήρια (αποτύπωση: Γ. Μακρής και Αργ. Αργυρίου, 2002).

Εικ. 15Α. Σαλαμίς. Κανάκια. Όστρακα αγγείων της Μεσοελλαδικής και της Πρωτοελλαδικής εποχής, από διάφορα σημεία της ακρόπολης (Μ.Ε. : 1η και 2η σειρά, Π.Ε. : 3η σειρά). Φωτογρ. Κ. Ξενικάκης, Μάρτιος 2001.

Εικ. 16. Σαλαμίς. Κανάκια. Άποψη της δίδυμης τριγωνικής πύλης του μεγάλου Μυκηναϊκού Κτηρίου ΙΒ, από τα νοτιοανατολικά (φωτογρ. Γ.Λ., 2001).

Εικ. 17. Σαλαμίς. Κανάκια. Σχέδια (όψεις και τομές) οστράκων τοιχωμάτων και λαβών, με σημεία κεραμέων: Π.Α.1 (επάνω), Π.Α.2 (μέσον) και Π.Α.3 (κάτω). Σχεδίαση: Δημ. Σακκάς, 2001.

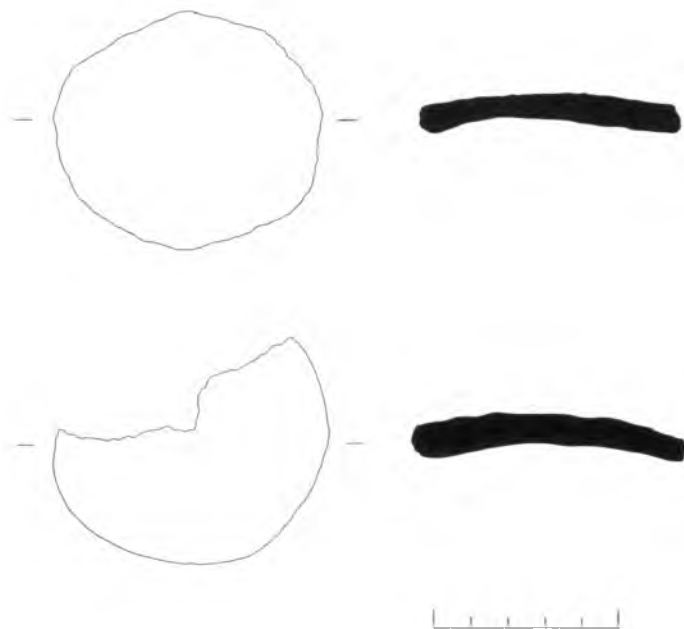

Εικ. 18. Σαλαμίς. Κανάκια. Όστρακο Π.Α.2, με σημείο κεραμέως (φωτογρ. Γ. Λ., 2002).

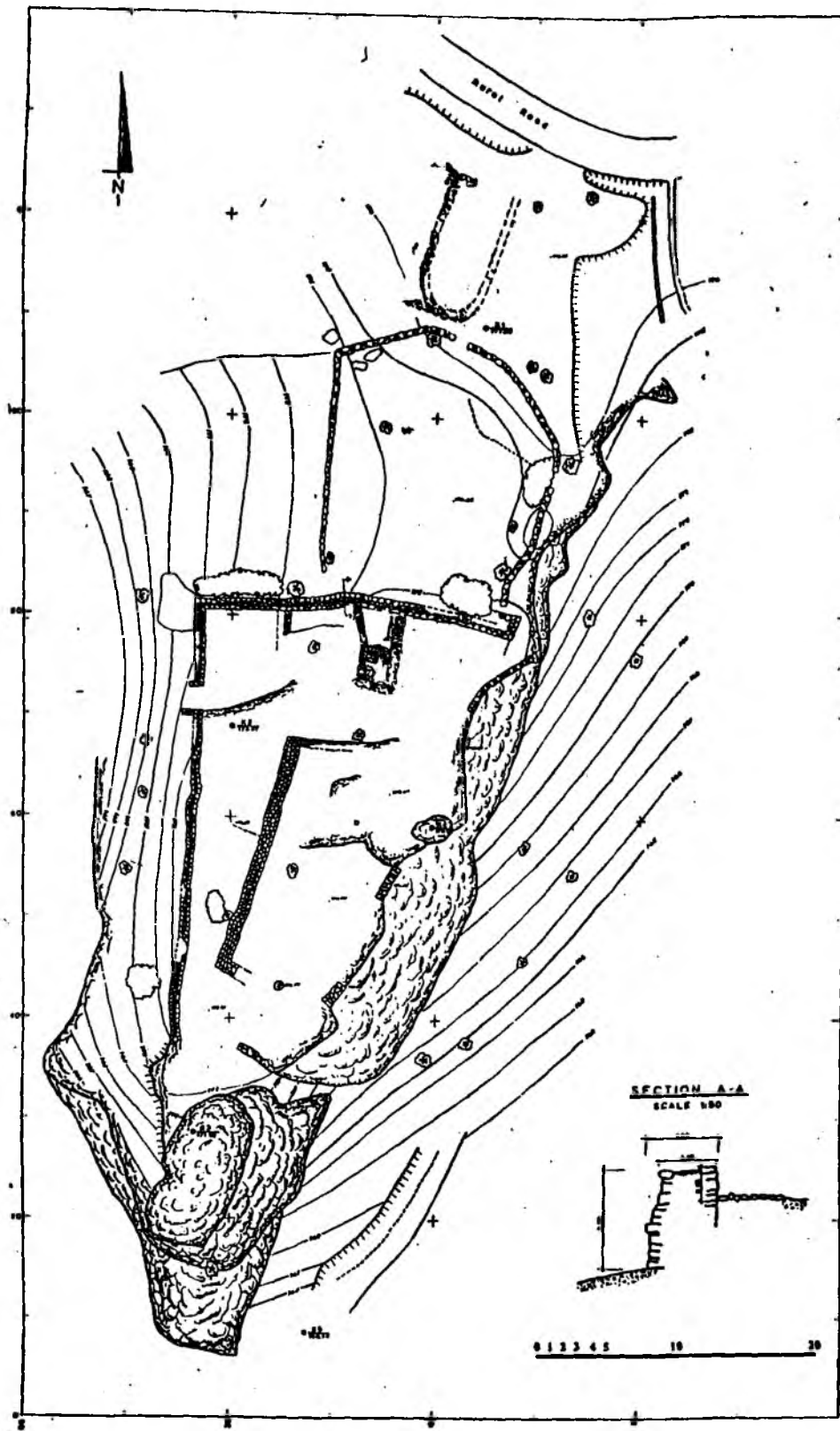
Εικ. 19. Σαλαμίς. Κανάκια. Όστρακο Π.Α.3, με σημείο κεραμέως (φωτογρ. Γ.Λ., 2002).

Εικ. 20. Σαλαμίς. Κανάκια. Σχέδια πιθανών συμβόλων II.B.1 (επάνω) και II.B.2 (κάτω). Σχεδίαση: Δημ. Σακκάς, 2001.

Εικ. 21. Σαλαμίς. Κανάκια. Πιθανό σύμβολο II.B.2 (φωτογρ. Γ.Λ., 2001).

Εικ. 22. Σαλαμίς. Γκίνανι, Ακρόπολη Α. Κάτοψη ακροπόλεως (τοπογραφική αποτύπωση: Γιώργος Μακρής και Στέφανος Δογγούρης (1990), με προσθήκες των Γ. Νάκα, Αλεξ. Μαρή και Δημ. Σακκά (1999-2000), προσαρμογή σχεδίων: Γ. Διαμαντόπουλος, 2001).

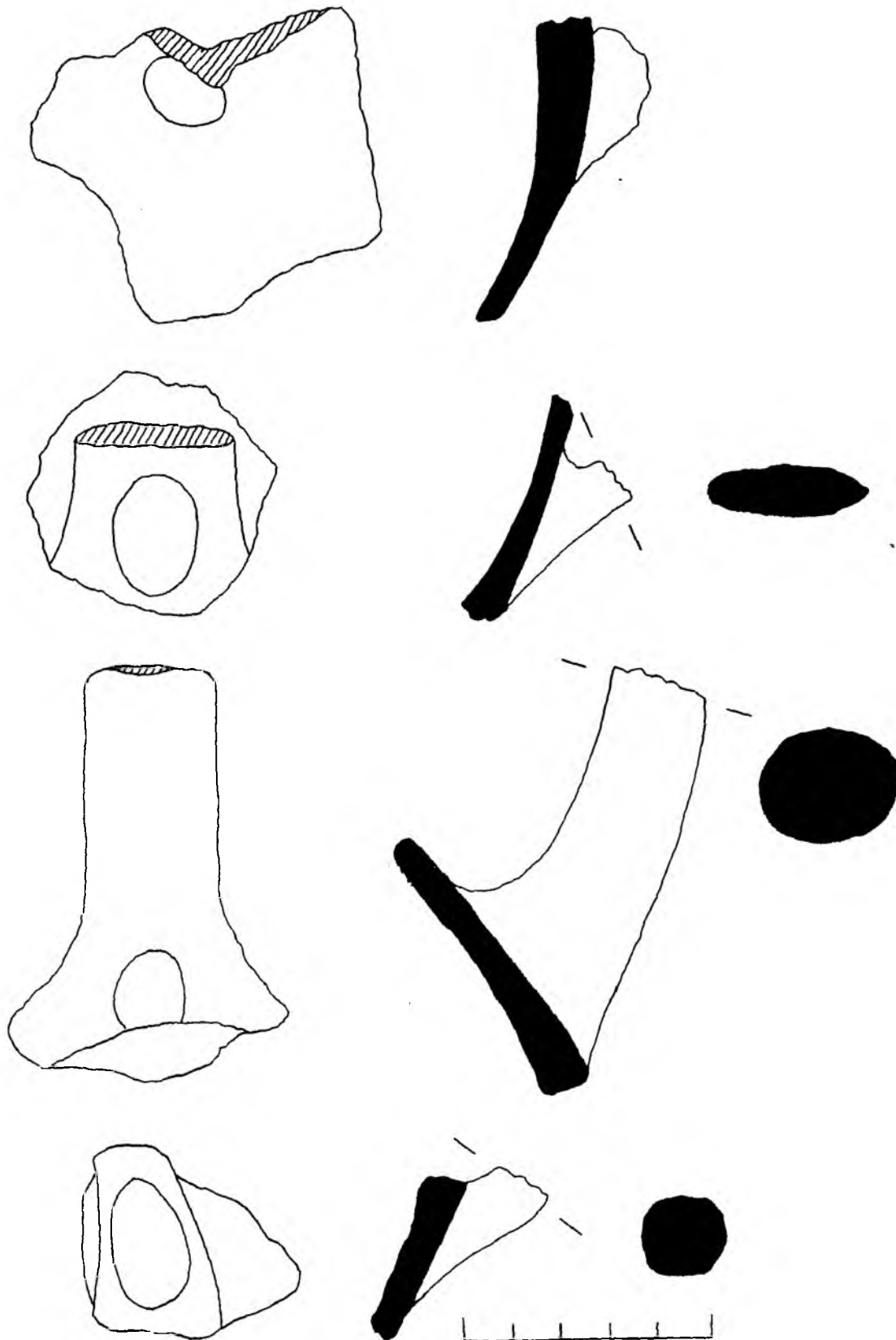
Εικ. 23. Σαλαμίς, Γκίνανι, Ακρόπολη Α. Άποψη της ακρόπολης από τα νοτιοανατολικά (φωτογρ. Γ. Α., 2000).

Εικ. 24. Σαλαμίς, Γκίνανι, Ακρόπολη Α. Αποθηκευτικό (:) κτίσμα στην εσωτερική πλευρά του βορείου τείχους. Άποψη από Νότο (φωτογρ. Γ. Α., 2000).

Εικ. 25. Σαλαμίς, Γκίνανι, Ακρόπολη Α. Μόνωτος κύαθος της Ύστερης Γεωμετρικής εποχής, από την επίχωση στο εσωτερικό του κτίσματος της Εικόνας 24. Αρχαιολ. Μουσείο Πειραιώς. Φωτογρ. Κ. Ξενικάκης, 2001.

Εικ. 26. Σαλαμίς. Γκίνανι, Ακρόπολη Α. Σχέδια (όψεις και τομές) οστράκων της Ύστερης Γεωμετρικής εποχής, με σημεία κεραμέων. Από επάνω προς τα κάτω: III.A.1, III.A.2, III.A.3 και III.A.4. Σχεδίαση: Δημ. Σακκάς, 2001.

Εικ. 27. Σαλαμίς. Γύναι, Ακρόπολη Α. Όστρακα της Ύστερης Γεωμετρικής εποχής, με σημεία κεραμέων: III.A.3, III.A.2, III.A.4, III.A.1 (από αριστερά προς τα δεξιά) και III.A.5 (κάτω). Φωτογρ. Κ. Ξενικάκης, 2001.

Εικ. 28. Σαλαμίς. Γύναι, Ακρόπολη Α. Ενσφράγιστο όστρακο III.B.1, της Μέσης ή της Ύστερης Γεωμετρικής εποχής. Αρχαιολ. Μουσείο Πειραιώς. Φωτογρ. Κ. Ξενικάκης, 2001.